

intuïtie onthulde de waarheid aan die gewone vrouw, die ongetwijfeld nooit had nagedacht en die daar voortliep, zenuwachtig haastig, met haar sombere hoofddekseel en haar donkere shawl, zoo gewoon, zoo onbeteekenend, dat men zich, na haar gezien te hebben, noch haar blik, noch haar kleed meer herinnerde!

„Alles slijt af, alles slijt af... Ik heb nog een kind gehad, een baby, na enkele maanden gestorven. In het eerst zat ik te schreien in de kamer, en langen tijd daarna nog, waar ik ook was, hoorde ik mijn hart krijten. Daarna is dat alles stil geworden. U ziet, nu, na vijf en twintig jaren, spreek ik er over zonder dat het pijn doet. Ik heb dat kind vergeten.” —

En zij voegde erbij met klagelijke stem als een hartverscheurend en nutteloos beroep op de vergane tijden:

„Ik heb het niet meer lief.” —

En alles wat in haar opstond tegen haar lot kwam naar buiten...

Zij sprak over het ongeluk, dat zij beleefde.

„Van Jeanne... houd ik nog.” —

En terwijl zij haar heldere oogen met den leegen blik van gewone burgervrouw, omhoog hief, sprak zij:

„Ik houd te veel van haar, want ik lijd er onder. Viermaal is zij ziek geweest, zij was nauw toe aan den dood, en viermaal ben ik er ook na aan toe geweest, te sterven van uitputting en van liefde!... O mijnheer, de ouders brengen veel ten offer voor hunne kinderen.

Nog een andere keer heeft zij mij bedroefd gemaakt, dat is al lang geleden, tien jaar, op den dag van haar eerste communie. Die witte jurk!... Ik dacht aan het huwelijk, dat haar van mij weg zou nemen, dat witte was als een waarschuwing voor mij.

Plotseling komen er vreemden en dan... het eerste liefdes-avontuurtje stoot al die jaren van zorg, van

toewijding, van heide en newoudheid, vijf of zes jaren met hun dagen en heide nachten, zij zijn lief met dien man, die plotseling is verschenen en af van haar wil, niet en lichaam. Ik heb niets meer. Mijn dochter, mijn dochter, laat gaat zij heen, en van het ouderlijke huis, gelukkig, naar om tegen mij te worden om kleinigheden, onbewust, blind voor wat er in mij omgaat, terwijl ik haar met zoveel licht aanringd heb.

Zij heeft mij niet meer lief, omdat zij niet ander liefheeft."

"Dat is niet hetzelfde", vaagde Maximilien en hij schaamde zich voor den leugen.

Zij viel er op in eenvoudig hevig:

"Jawel, mijnheer, dat is hetzelfde. Dat is hetzelfde, hoort u? U weet dat niet, u bent een kind. Maar ik zeg u dat het hetzelfde is. Het is niet waar, dat men verschillende genegenheden tegelijk kan koesteren. Men heeft lief. Liefhebben is liefhebben; liefhebben, dat is iemand geheel en al. Om twee wezens op de wereld lief te hebben, zou men zelf twee wezens moeten zijn. Zijn hart deelen, de waarheid in tweeën deelen, dat is niet waar. Het is niet waar, dat een vrouw nog evenveel van haar man houdt, als zij een kind heeft. Men gelooft het, men gelooft het een oogenblik op dwaze, overspannen wijze. God, ik heb het wel geloofd, maar omdat ik het wilde geloven, niet omdat het waar was. Het is niet waar, dat de liefde, als men twee kinderen heeft, plotseling tweemaal zo groot wordt.

Ieder krijgt er minder van, dat is alles. Het is niet waar, dat een vrouw, die zich aan God gewijd heeft, evenveel van haar bloedverwanten houdt, als wanneer zij alleen dacht aan hen. Het is niet waar, het is niet waar, het is niet waar!" —

Over haar voorhoofd groefde zich een rimpel en zij liep voort met kleine, snelle stappen, hijgend en lijdend.

„O, ik zeg niet, dat het kwaad is, dat de dingen van het hart zoo elkander verdringen en vernietigen. Neen, integendeel, het is goed zoo. Het is gelukkig, dat de liefde heengaat. Als men eindelijk sterft, is men bijna aan niets meer gehecht!” ...

Zij werd rustiger en bleef staan.

„Ik weet niet, wat ik heb ... Dat alles zeg ik aan u, wat beteekent dat voor u? ... U moet mij wel dwaas vinden met mijn ideeën. Misschien ben ik dat ook. Maar misschien ook ben ik de andere dagen dwaas met mijn kalmte en mijn vergeten van alles en heb ik vandaag gelijk.” —

Zij stakte. Er viel een stilte. De dag neigde naar den avond.

Toen sprak zij met heel zachte, heel moede stem: „Wat moeten wij nu doen in het leven? Wat zal ik nu terstond gaan doen, wat zal ik vanavond gaan doen?”

De oever sliep in, overhuifd door het avondduister. Er was geen licht meer.

Het huis rees op, bleek, half vervaagd in den golvenden nevel.

En beiden zagen naar dat huis, dat te groot was, dat geen nut meer had, het huis dat uitgeleefd was ... Waarheen werd het gevoerd door de beweging der aarde? Naar het niet. Als een schip zonder roer dreef het voort, dat huis zonder kinderen, zonder toekomst, zonder doel ...

HOOFDSTUK XVII.

Op een middag kwam Mijnheer Desanzac terug van zijn reis. Maximilien zag, dat zijn huid geel was geworden, dat hij beefde en dat zijn oogen schitterden.

Hij sprak niet dan met moeite. Droevig ging hij in het salon zitten.

„Hij is ziek”, zeide Léonore.

Zij had den dokter laten roepen, die dadelijk komen zou.

Mijnheer Desanzac scheen afgetrokken te zijn en slecht te hooren. Hij rilde en klappertandde. Zijn zoon ging ongerust naar hem toe:

„Wat scheelt u?”

„Niets”, antwoordde de oude man.

Na een oogenblik herstelde hij zich en sprak als uit de verte, noemde bijzonderheden van wat hij gezien had: „Er waren groene luiken en het klimop was er afgehaald.”

Hij sprak met veranderde, blanke stem, het spooksel van een stem. Toen plotseling zweeg hij.

Toen zijn zoon hem opnieuw iets vroeg op instelden toon, gaf hij geen antwoord. Hij was in een zware droomerij verzonken. Toen sprak hij:

„Ik voel mij niet goed.”

Hij ging naar bed en viel in slaap.

De dokter kwam en onderzocht den oude man, die half wakker werd onder zijn handen, onder het ausculteeren en het vragen...

Toen de kamerdeur gesloten was en zij op het portaal stonden, keerde de dokter zich tot Maximilien en zocht zijn hand. De jonge man ontstelde zoo hevig, dat zijn hand zich losmaakte uit die van den ander.

„Hij zal er niet meer van opkomen”, sprak de man met zachte stem.

„Waarom niet?... Waarom niet?...” stotterde Maximilien, hij was doodsbleek geworden en werd als tot een ander wezen, dat wankelde in ontzetting.

De geneesheer, die geleerd had, met alle mogelijke leed te verkeerem, legde op rustig — droeven toon uit, dat het organisme van Mijnheer Desanzac versleten was, dat zijn levenskracht was opgebruikt. Hij stierf van ouderdom, ofschoon hij niet heel oud was. Bovendien leed hij aan groote hartzwakte. Hij noemde enkele bijzonderheden en voegde er bij:

„Hij moet altijd aan het hart geleden hebben.”

„Hij heeft er nooit over geklaagd, er nooit iets over gezegd... Hij heeft er nooit over geklaagd”, herhaalde de jonge man werktuigelijk; hij had al zijn zelfbeheersching verloren tegenover dat afschuwelijke nieuwe gebeuren, tegenover die monsterachtige ziekte — namen, zoo monsterachtig werkelijk.

Toen mompelde hij:

„Wat moet ik doen, heeft u geen voorschriften te geven?...”

„Neen”, antwoordde de dokter zacht.

„Ik kom morgen terug”, voegde hij er bij. „Voor het oogenblik moet u vooral zorgen, dat hij slaapt.” —

Léonore, die erbij stond, had dit alles gehoord. Zij verroerde zich niet, haar hart werd als verscheurd, maar zij hield een snik binnen, die achter de deur gehoord zou zijn, die misschien haar angst zou verraden hebben en het ongeluk grooter gemaakt. Met heel de kracht van haar groote hart hield zij hare trekken in bedwang en dwong haar gelaat tot kalmte; zóó ging zij de slaapkamer binnen.

Nadat hij den dokter tot aan de straatdeur had gebracht, altijd hopen op een of ander wonderwoord, dat de vorige te niet zou doen en toen de man heen was gegaan, heel die verwachting met zich meenevend, vond Maximilien Léonore beneden in de vestibule terug.

„Hij slaapt”, sprak zij.

Zij keerden zich van elkaar af en beiden beklommen de trap in een heftige poging om langzaam te gaan. Toen bleven zij voor de deur staan en hadden de kracht, elkander aan te zien en niet te schreien, maar met het besef, dat zij geen kracht zouden hebben, elkaar te omarmen zonder te schreien. Zij bewaarden de stilte met alle kracht, met alle macht en hielden hun armen in bedwang, zij bewaarden de stilte als vroeger, wanneer vader sliep en er in huis noch geloopt, noch gesproken mocht worden, en zij hun adem inhielden, terwijl zij elkander aankeken, om de slaap, die voor hem van zooveel waarde was, niet te storen.

De nacht kwam. Mijnheer Desanzac sliep nog altijd. Uitgeput van vermoeidheid, liep Maximilien de trap af, alsof hij viel in het duister en wierp zich in een fauteuil van de salon.

En hij dacht eraan, hoe hij zijn vader geheel alleen had gelaten in zijn leven, juist op het oogenblik, toen zijn rug gebogen begon te worden en zijn eenzaamheid weerloozter werd en klaarblijkerijker, toen de wraak tegen hem begon. Zijn vader, die vroeger zoo zacht voor hem was, zoo zacht, zoo sterk! — wiens geduld hij als een rijkdom om zich heen voelde, wiens goedheid zoo altijd bestond, dat hij zijn kind, als hij het beknorde, tegelijk beknorde en beschermde en die hem altijd door, zoo langen tijd, zoo kleintjes had gesteund. Waarom was hij niet zoo dicht mogelijk bij hem gebleven, zoodat hij zijn schaduw en zijn adem op zich voelde?

„Ik had hem dus minder lief”, zeide hij en hij zag

Toen de kamerdeur gesloten was en zij op het portaal stonden, keerde de dokter zich tot Maximilien en zocht zijn hand. De jonge man ontstelde zoo hevig, dat zijn hand zich losmaakte uit die van den ander.

„Hij zal er niet meer van opkomen”, sprak de man met zachte stem.

„Waarom niet?... Waarom niet?...” stotterde Maximilien, hij was doodsbleek geworden en werd als tot een ander wezen, dat wankelde in ontzetting.

De geneesheer, die geleerd had, met alle mogelijke leed te verkeerem, legde op rustig — droeven toon uit, dat het organisme van Mijnheer Desanzac versleten was, dat zijn levenskracht was opgebruikt. Hij stierf van ouderdom, ofschoon hij niet heel oud was. Bovendien leed hij aan groote hartzwakte. Hij noemde enkele bijzonderheden en voegde er bij:

„Hij moet altijd aan het hart geleden hebben.”

„Hij heeft er nooit over geklaagd, er nooit iets over gezegd... Hij heeft er nooit over geklaagd”, herhaalde de jonge man werktuigelijk; hij had al zijn zelfbeheersching verloren tegenover dat afschuwelijke nieuwe gebeuren, tegenover die monsterachtige ziekte — namen, zoo monsterachtig werkelijk.

Toen mompelde hij:

„Wat moet ik doen, heeft u geen voorschriften te geven?...”

„Neen”, antwoordde de dokter zacht.

„Ik kom morgen terug”, voegde hij er bij. „Voor het oogenblik moet u vooral zorgen, dat hij slaapt.” —

Léonore, die erbij stond, had dit alles gehoord. Zij verroerde zich niet, haar hart werd als verscheurd, maar zij hield een snik binnen, die achter de deur gehoord zou zijn, die misschien haar angst zou verraden hebben en het ongeluk grooter gemaakt. Met heel de kracht van haar groote hart hield zij hare trekken in bedwang en dwong haar gelaat tot kalmte; zóó ging zij de slaapkamer binnen.

Nadat hij den dokter tot aan de straatdeur had gebracht, altijd hopend op een of ander wonderwoord, dat de vorige te niet zou doen en toen de man heen was gegaan, heel die verwachting met zich meene-mend, vond Maximilien Léonore beneden in de vestibule terug.

„Hij slaapt”, sprak zij.

Zij keerden zich van elkaar af en beiden beklommen de trap in een heftige poging om langzaam te gaan. Toen bleven zij voor de deur staan en hadden de kracht, elkander aan te zien en niet te schreien, maar met het besef, dat zij geen kracht zouden hebben, elkaar te omarmen zonder te schreien. Zij bewaarden de stilte met alle kracht, met alle macht en hielden hun armen in bedwang, zij bewaarden de stilte als vroeger, wanneer vader sliep en er in huis noch geloopt, noch gesproken mocht worden, en zij hun adem inhielden, terwijl zij elkander aankeken, om de slaap, die voor hem van zooveel waarde was, niet te storen.

De nacht kwam. Mijnheer Desanzac sliep nog altijd. Uitgeput van vermoeidheid, liep Maximilien de trap af, alsof hij viel in het duister en wierp zich in een fauteuil van de salon.

En hij dacht eraan, hoe hij zijn vader geheel alleen had gelaten in zijn leven, juist op het oogenblik, toen zijn rug gebogen begon te worden en zijn eenzaamheid weerloozter werd en klaarblijkerijker, toen de wraak tegen hem begon. Zijn vader, die vroeger zoo zacht voor hem was, zoo zacht, zoo sterk! — wiens geduld hij als een rijkdom om zich heen voelde, wiens goedheid zoo altijd bestond, dat hij zijn kind, als hij het beknorde, tegelijk beknorde en beschermde en die hem altijddoor, zoo langen tijd, zoo kleintjes had gesteund. Waarom was hij niet zoo dicht mogelijk bij hem gebleven, zoodat hij zijn schaduw en zijn adem op zich voelde?

„Ik had hem dus minder lief”, zeide hij en hij zag

heel den afgrond in zichzelf en stond verbijsterd bij dien afgrond.

En een sombere, eindelooze droefheid deed zijn innerlijk snikken. Heel den nacht bracht hij door in een ontredde van tranen, met huiverende nachtmerrie's, droomen van misdaden, die hij dacht begaan te hebben en huiveringen, schrikkelijker dan de werkelijkheid, helle visioenen van het achterlaten, de vergetelheid en de haat, die ons hart bedrijft.

Even voordat de dag aanbrak, was er een oogenblik van koude, waaraan hij geen weerstand kon bieden en hij viel geheel in slaap.

Toen hij wakker werd, was de wreede dag aangebroken en hij voelde dadelijk een stilte om zich heen, die hem deed ontstellen en opschokken van angst, dat zijn vader dood zou zijn. En deze angst hield hem gekluisterd in een hoek van het salon, terwijl hij steeds heviger sidderde.

Léonore kwam hem bevrijden. Zij klopte aan de deur, deed deze op een kier open.

„Hij is wakker, hij wil je spreken.”

Hij ging naar boven en de slaapkamer binnen, een kleine eenvoudige kamer met een bed, dat bijna alle plaats besloeg, een raam met wit linnen gordijnen, die, opgetrokken, een panorama vrij lieten over de daken.

Zijn vader lag daar, geslonken, klein, met fijne grijze wangen en beenig voorhoofd. En hij herkende zijn vader niet, zoozeer waren zijn oogen verduisterd door ontroering en teederheid, en hij zag hem niet, zoozeer voelde hij, dat hij sterven ging, en hij zag hem niet, zoozeer had hij hem lief.

Nooit had hij dezen man te bed gezien. Zijn vader was altijd meer wakker geweest dan hij, bijna altijd door had hij vroeger en later gewaakt dan hij.

En toch vond hij de kracht, zich niet in zijn armen te werpen om hem te omhelzen en hem al zijn smart toe te vertrouwen en hem al de liefdedoorden te zeg-

gen. En wankelend, bleek door de pijn van die poging zich te beheerschen, wachtte hij:

De oude man ontwaarde zijn zoon en sprak, alsof hij in een enkelen zin heel zijn gedachten, heel zijn geheim openbaren wilde:

„Ik heb alles teruggezien.” —

* * *

Hij sprak stooterig, hijgend, rillend.

„Heel mijn jeugd!... Het station... De weg... De kerk... Het huis, meer werkelijk dan de kerk... De witte straatweg... Stof als fluweel. Olijfboomen; de haven. O, de haven! Ik ben lang aan de haven gebleven.

De heuvel, waarop de stad is gebouwd, is rood en okergeel, alsof hij altijd beschenen is door de ondergaande zon. Ik was een beetje vergeten, hoe die heuvel er precies uitzag... Die heuvel helt af naar de haven. Ik heb langs de kaden gedwaald en om mij heen gekeken als een reiziger, die van een heel lange reis terugkomt, waar hij van alles heeft gezien, vele luchtspiegelingen, vele stormen en veel vreemde dingen.

De zon blonk daar op de kleine sluis, maakte het zwart der entrepôt-muren dieper en tooverde verblindende sterren tusschen het touwwerk en de masten der booten...”

Hij voegde erbij met strakken blik, trachtend weer te geven, wat hij zag:

„Het goud van de zon, het goud van het stof... De kostelijke schittering van de ramen... Alles scheen feestelijk getooid voor mij. Dat alles was zoo mooi en als jij bij mij was geweest, zou het je ontroerd hebben, ofschoon jij niet weet!...”

* * *

Hij sprak àl vrijer uit. Zijn stem werd sterker. Langzamerhand nam de koorts die terughouding weg, die hem heel zijn leven had gescheiden van zijn zoon,

die hem elken dag, elk oogenblik belet had, innig met hem te spreken, hem van dichtbij te zien.

En hij was dichtbij hem, vertrouwelijk, openhartig, in een eenvoud, die het hart van den jongen man vervulde van eerbied en van afschuw tegelijk, zoo nieuw scheen zij hem en zoo verheven.

„O! er kwam een oneindig, onzegbaar, onnoembaar berouw over mij... Ik werd verteerd door een geweldige liefde voor het verleden! Meer smeekeling dan onmachtige, trachtte ik dat alles opnieuw te beleven, den tijd terug te doen gaan, in te gaan in het verleden. Maar het verleden wilde mij niet, het verleden is onbewegelijk, zacht en stil... Waar is hulp te vinden tegen het verleden, dat ons uitwerpt? Men kan het zich zelfs niet voorstellen. Het noodlot van de oudheid, sterker dan de goden, dat is het verleden. God zelf zou het zwijgen van het verleden niet kunnen opheffen. Neem het wezen, dat alles kan: hij kan niet maken, dat gisteren, gisteren niet is. Hij kan den morgen noch den avond losmaken van den dag.” —

Hij zweeg en verzonk in ongeregeld gepeins, uit zijn keel steeg een doffe kreet op, toornig als een verwensching:

„Omdat het er niet meer is, daarom hebben wij het verleden lief!

* * *

„Wij willen het, omdat wij het niet hebben...

Vroeger, toen ik jong was daarginds, had ik toen dat alles lief? Neen. Lachte ik dat alles toe, zonder dat er eenige bijzondere reden tot geluk was, alleen omdat het bestond? Neen. Maar nu ik er terugkwam, welk een liefde, in welk een droevige onverstandige vereering sleepte ik mij voort!

O, mijn jongen, toen ik daar was, drie dagen geleden, op een kade, waar een reeks schepen voor anker gingen, vlak bij de douanen, die mij voorbijliepen met hun blauwe schaduwen; toen ik daar zat

als een zeeman, die aan land is gekluisterd en uitziet over de zee, en toen ik dat alles overzag: de ruimte, de stroom, de steenen, o! toen zouden de steenen zelf medelijden met mij gehad hebben, wanneer zij er schuld aan hadden.

Maar zij hadden er geen schuld aan, ik had schuld!...

Het was mijn schuld, de schuld van mijn hart!...

Het is waar, dat men zich afkeert van wat men heeft, op het oogenblik dat men het heeft... Men keert zich zelfs niet af, men verblindt zichzelf, men vergeet... Waarom? Omdat men zichzelf opteert in het zoeken naar iets nieuws: de toekomst. Of men teert zich op door ijverig in het verleden te wroeten, dat, als het eindelijk los is van ons, een nieuwheid en een abnormale aantrekkelijkheid krijgt en een soort van monsterachtige toekomst wordt, die men lief moet hebben! De dingen, die ik daar terugvond, mijn doode moeder, die ik terugvond, dat was de werkelijkheid geweest, mijn God!

„Maar hoe dikwijls vergeet men het tegenwoordige om zich tot iets anders te keeren; hoe laat men zich den schat van het heden ontgaan! Twee wezens, die elkander te lang aanzien, zien elkaar ten slotte niet meer en de liefde, die ondergaat door den afstand, gaat nog zekerder onder door het bijeenzijn! Helaas, wat kunnen wij hier anders tegen doen dan schreien, tegenover zooveel eenvoud?”

Hij zweeg; heel zijn ziel weende.

„Niet meer liefhebben, wat men eens heeft liefgehad; om het lief te hebben, als het te laat is: altijd door iets anders lief te hebben, dat wil zeggen, altijd door een liefde te zien verdwijnen... dat is wat ik gedaan heb!... En het wezen, dat zijn innerlijk uitspreekt, dat ben ik! Luister naar mij, zie mij aan: die ellende der liefde, dat ben ik.” —

Maximilien sprak:

„Vader, dat zijn wij!” —

En hij knielde neer voor het bed. Zijn vader hoorde hem niet, zag hem niet; wanhopig kreet hij:

„Ik had mijn moeder niet meer lief, ik had mijn vrouw niet meer lief!” —

Heel zijn terughouding was verdwenen. Zijn arme mond sprak bekentenissen, zonder ophouden. Hij maakte zich los van den leugen, waarin wij menschen leven en de duisternis, waarin wij verkeer en legde zijn hart bloot.

* * *

„Je moeder! Op een avond, toen jij nog heel klein was en toen wij beiden droevig gestemd waren in het besef, dat wij elkaar niet meer zoo lief hadden als te voren, zocht zij den eersten gloed in ons terug te roepen en gedachten op te roepen aan den verkwisten rijkdom onzer liefde; daartoe roerde zij den grootsten ramp aan, die liefde kan treffen en zeide schreiend: „Denk aan mijn dood!” —

Het was schoon, dat zij dat gezegd had, het was een lichtstraal, een bliksemflits, die de vergetelheid uit ons hart rukte. Wat een verkillende droefheid kwam over ons, maar hoeveel waarheid en hoeveel grootheid lag er in den glimlach, waarmede wij tot elkaar glimlachten. En hoeveel malen daarna hebben wij gepoogd, ons dien avond weer volkomen te herinneren, om onze liefde op te frisschen en te sterken. En hoeveel malen zijn wij daartoe machteloos geweest! Toch, op een dag, toevallig. Op een herfstmorgen, in een gulden vochtige kastanjelaan, heeft het licht van onze liefde nog eens over ons geschinen en wij hebben op diezelfde wijze tegen elkaar geglimlacht.

En toen, en toen... Wij keerden terug, in die loome apatie, onvatbaar voor onze liefde, die grooter was, nu wij haar niet vatten konden, een drama van zwijgen over een drama. O, kind, soms als zij bij mij was, gebeurde er dit: ik sloot de oogen om mij harer te herinneren!”

Een huivering deed hem schokken, hij richtte zich

op. Leonore ging naar hem toe en raakte hem aan om hem tot kalmte en rust aan te manen. Maar geen macht ter wereld zou hem belet hebben te spreken en zijn woorden te beleven. Hij sprak:

„Zij is dood. Hij is gestorven, haar onsterfelijke glimlach! —

Zij is gestorven op een dag, in ditzelfde bed, op het uur, dat wij nu hebben, wij die nog leven... En ik bleef alleen ginds bij het raam!”

„Dat herinner ik mij”, zeide Maximilien.

„O kind, wat haar buitengewone intuïtie vooruitvoelde, is werkelijkheid geworden! Toen ik alleen bleef, alleen, alleen met mijn oogen, die evengoed haar blikken in zich borgen als de mijne, met mijn handen, wonden van hare handen, hoe barstte toen mijn liefde los als in waanzin! Ik heb twee groote oogenblikken van hartstocht gekend voor haar: bij onze verloving, en bij haar dood.” —

En terwijl hij poogde deze ontstellende zuivere bekentenis uittespreken, teekende zich op zijn gelaat een smart af, grooter nog dan waar hij over sprak, een oneindige smart, waarvoor geen woorden waren.

Er viel een stilte, die door den stervende werd verbroken terwijl hij een rauwe, onbedwingbare kreet uitstootte, die alle stilte van de wereld in zich scheen op te nemen.

„De dood is niet in den dood. Hij is in het leven!” —

* * *

„De dood, ik ken hem, ik heb hem ondergaan, ik heb hem doorleefd.

De dood, hier is hij in zijn geheelen omvang: dood der gevoelens, die men heeft, dood der wezens, die de onzen zijn. Afkeer van wat men heeft liefgehad, scheiding, versmoring en de ziekte van den sleur en de vergetelheid, die rouw, waarmede wij ons omhullen, wij zelf, wij zelf! De greep van het niets, dat is het!”

Hij wreef met zijn naakte hand over zijn naakte borst.

Hij herhaalde:

„De dood is niet in den dood, hij is in het leven.”

Zijn oogen werden strakker en helderder, als trachtte hij iets onzichtbaars te zien en te doorschouwen. Langzaam sprak hij en nu raakte hij aan de dingen van den hoogsten eenvoud:

„Mijn dood, die begrijp ik niet, die zie ik niet. Mijn dood, dat is niet waar. Om iets te begrijpen, moet men het omvatten met zijn gedachten, het moet levend worden. Mijn niet-bestaan, dat is niet waar.

De dood van je moeder was niet in haar, die was in mij. Ik sleepte haar mee, mij heeft zij vernield. Haar verdwijnen, dat ben ik. En wanneer het ongeluk gewild had, dat jij naast mij was gestorven, dan zou het in mijn hart zijn geweest, dat jouw dood gebeurde. Alleen in het hart van de levenden gebeurt de dood.

Ja... Alles wat dood is, is dood in mijzelf. Daaronder heb ik geleden en mij gebogen. Dat heeft mij overwonnen en verworpen. Ik, ik... Ik moest leven, om al die dooden te voorschijn te roepen. Zij behoeften als graf mijn gedachten en mijn wakende uren.

Dus, alle pogingen, waartoe wij vergeefs ons inspannen, al onze nederlagen en al wat wij niet weten en de verloren dingen, en de droomen en de dés-illusies, en de hersenschimmen en alle ellende en eindelijk de dood, dat alles gebeurt alleen in een triomfantelijke geweldige feesting...

Dat feest is het leven.

Altijd het leven, het leven als de aanvang van alles, het leven, de macht der waarheid. Wie spreekt over verdwijnen, spreekt over het bestaande, dat de verdwijning bewerkstelligt, en wie zegt dood, zegt leven! En ten slotte bestaat alles, ook het niets, nergens als dáár!”

En zij zagen de hand beven, die hij op zijn hart had gelegd, en waarmede hij zichzelf aanwees.

En Maximilien, wiens polsen hamerden, verstond, hoe hij door een mysterie-volle, duistere gedachten-gang, alle waarheid terugbracht tot zijn hart.

En in het smalle bed, omhuld van vredige, zwijgende dingen, en onder den hemel, die overal was, kreet de zieke in een verheven vlucht naar het onbekende:

„Ik zie! Ik weet! Heel de waarheid wil, dat ik haar zie en haar ken. Ik word niet verlicht, maar ik voel wel, dat ik het licht ben.”

En nadat hij dit gezegd had, voegde hij erbij, vol verzekerdheid en in plechtige kalmte:

„Vroeger geloofde ik, dat er iets anders bestond. Ik geloofde, dat er dingen waren, die een grooter bestaan hadden dan wij. Ik zeide: ieder van ons is niets.

Leugens! Leugens door anderen in mij gebracht en die ik meedroeg in mijn woorden!

Men bedriegt zichzelf... Men dwaalt, men struikelt door al de verschijningen die men ziet, door al de vooroordeelen, die men hoort.

Maar allengs, wanneer men de kracht heeft of de mogelijkheid om zich vrij te maken van het eeuwigdurende gemompel der dwalingen, gewennen de oogen zich aan de ziel.

En men gevoelt, hoe de dingen niets zijn als gevoelens; en leerregelen niets als gedachten, en de andere wezens liefkoozingen of kwetsuren en alles brengt ons terug naar ons zelf...

En dan...”

En de grijsaard, wiens leven zoo zacht was geweest, zoo eerlijk en zoo zuiver, hief zijn ten doode gewijd hoofd op en zijn gelaat, dat het masker droeg van de vervloekten, zijn Kaïns-gelaat en hij zuchtte, huilde:

„En dan... heel de waarheid, die is mijn kwelling en mijn straf. Heel de waarheid, dat is de geschiedenis van de ellende mijner liefde. En ik ben alleen, alleen

als een wereld. Als een wereld, die voorbijgaat met al zijn menschenmenigten en al zijn sterren en al zijn laaienden gloed, die voorbijgaat, die voortrolt, die van den eenen dag in den anderen valt, dat wil zeggen van licht tot licht, van nacht tot nacht!"

O, welk een verheven begrip van het individu of, zooals hij zeide, van het menschenhart, waartoe alles terugkomt en waarin alles verzinkt, dat begrip, dat Maximilien zooveel malen gevoeld had, en zooveel malen waargenomen op gezichten over hem heen gebogen, hoe luisterde hij ernaar, los van alle schennend vooroordeel, in de stilte, die volgde op de woorden!

* * *

En de stervende bewoog met zwak gebaar een hand langs zijn oogen, waardoor de huizen, de horizon en de hemel voor hem verborgen waren. Hij keek zijn zoon aan met zijn gelaat, waarop zachtheid stond geschreven in goddelijke letters, waarin de oogen brandden, door de beheerschende gedachte, waar het naakte voorhoofd omgeven werd door de rimpels, gegroefd door smart en waarneming van het leven. Rimpels, die waren als de breedte-lijnen van de aarde.

Zijn gelaat was van een vreeselijke en universeele eenzaamheid. Toen plotseling, denkend aan de dingen om hem heen, wees hij met zijn vinger naar Maximilien:

„Jij, jij geloofde dat, zelfs zonder geleden te hebben. Ik herinner het mij, jij geloofde daarin. O, mijn kind, mijn broeder, mijn lieveling, mijn mooie lieveling, dat was iets om schreiend te bewonderen, toen jij opstond met je goddelijke geloof in wat de eenige ellende der liefde is... In welk wonderlijk licht was jij gekomen, mijn kind, om zoo vroeg en zoo zuiver de waarheid te weten!" —

En terwijl hij zijn hand halverwege liet zakken, raakte hij zachtjes het hoofd aan van den jongen man, als een schuchtere zegening, teedere, innige liefkoo-

zing van het ééne hart naar het andere. Met ietwat gebogen hals, zijn hoofd begraven in het kussen, beschouwde hij hem met zijn groote, wijd open oogen.

„Jij begon bij het begin, terwijl ik bang was en medelijden met je had... Ja, dat was het... de harten zijn gescheiden, het hart, ons hart, dat lijdt voor alle harten.” —

„Ja”, sprak Maximilien heel zacht, „daar geloof ik in.” —

Hij stond op, sloeg de armen om zijn vaders hals en de oude man drukte hem tegen zich aan. Zij omhelsden elkander, zoo dicht bij elkaar, als zij nooit geweest waren. Zij zeiden tot elkander als een liefkoozing: „Je hebt gelijk.” — En zij spraken: „Ik heb u lief.”

En in de omhelzing, die hen verbond, verblind door het licht der volmaakte zekerheid, kwam, zonder dat zij iets gezegd hadden, dezelfde huivering hen beiden doorschokken.

De jongen met zijn oogen vlak bij het gelaat van den ander, keek den grijsaard aan, schouwde in zijn gelaat, dat niets was als waarheid en schoonheid, zooals men haar aanziet, die men liefheeft en gansche-lijk kent!

* * *

Mijnheer Desanzac liet vermoeid de armen zinken en viel terug op het kussen.

„Als ik denk aan mijzelf, hoeveel gaat daar van uit! O, dat alles, dat alles ben ik!”

Toen, alsof hem een moment een werkelijk bovenmenschenlijke openbaring werd gegeven, sprak hij deze woorden, zoo diep, dat Maximilien de waarheid ervan voelde, zonder dat hij ze begreep. Hij vatte ze niet als woorden, maar naar geest en naar waarheid.

„In de waarheid bestaat er slechts één wezen. In de waarheid bestaat slechts één ding: ik!”

Welke spookbeelden staan hier tegenover? De logica, de rede? De rede is een leugen. In de waarheid

bestaat slechts één wezen, zichzelf, en de rede is een leugen en de godsdienst een godslastering!"

Hij lag daar, verklaarder, heiliger dan een Christen die gaat sterven en op zijn gelaat, waarop een hoog mysterieus geluk lag uitgedrukt, schitterde iets, schooner dan de hemel.

En zij zagen de waarheid van aangezicht tot aangezicht.

Hij zweeg langen tijd en daarna sprak hij slechts met moeite. De dood begon hem de woorden toe te meten.

En plotseling met een stem, zoo zacht, dat die Maximilien de scherpste pijn gaf, ooit door hem geleden, zuchtte hij:

„Ik heb pijn!" —

En opnieuw strekte hij de handen uit naar zijn zoon als naar zijn redder, die handen reeds klein en verschrompeld als nog niet ontloken bloemen, zijn oogen waren half vervaagd in onbewustheid en wisten reeds niet meer, wat een kind nog niet weet.

En de jonge man omgaf zijn vader met al de sussende liefkoozende woorden, die hij vinden kon en wiegde hem in zijn armen met de eeuwige smart, die geen leeftijd heeft.

„Ik ben koud... ik heb dorst... ik ben bang... ik heb pijn... O!..."

Het was een ongearticuleerde kreet zonder woorden, een kreet van menschelijk lijden.

Tegen den morgen verviel hij in steeds grooter zwakte, alles begon hem te verlaten.

Hij herkende niemand, keek zonder te zien, zonk weg in duisternis.

Zijn oogleden zonken neer over de oogen. Hij hief ze niet meer op, als was hij er niet toe in staat. Hij was reeds blind als een doode. Zijn lippen weken van elkaar, niet om een kreet door te laten, want daartoe ontbrak hem de kracht, doch om een ontzettend stil lijden naar buiten te doen komen.

Zijn gelaat verviel meer en meer, van oogenblik tot oogenblik. Het ivoren crucifix van Mevrouw Desanzac hing aan den muur. De man, die daar uitgestrekt lag, onbewegelijk, stervend en stom, was als een groote Christus naast een kleine.

Léonore schreide hardop. De handen van den stervende, die kleine handen, maakten tengere gebaren, bleven toen in elkaar geklemd liggen. Zijn denken werd donkerder. Zooeven was hij nog als een kind, nu was hij als een dier, de mensch sterft als een hond...

Om drie uur 's-middags werd zijn gelaat opnieuw overlicht door een gedachte. Opnieuw beefde hij en een stralend gelukkig licht brak uit hem naar buiten.

Zijn mond vond de kracht om duidelijk verstaanbaar te zeggen:

„Ik geloof niet in God.” —

En hij stierf met een zegepralenden glimlach.

Maximilien wierp zich op het lichaam, zonder zelfs te kunnen weenen. Een uur ging voorbij, een oneindig, vreemd, onbegrijpelijk uur.

Er werd aan de deur geklopt. Bij den jongen man en de verbijsterde oude vrouw kwamen menschen binnen, telkens opnieuw.

Zij hoorden niets, elk van hen hield zijn koude lippen gedrukt op één der handen, die àl kouder werden.

's-Avonds, toen het etenstijd werd, hielden de bezoekers op. Alles zweeg. Het rustige oogenblik was daar, het oogenblik waarin alle geluid versmoort, de dageraad van de stilte. De eeuwige rust was om hen heen.

De oude Léonore lag op den grond naast het bed, haar hand om den houten bedstijl, verzonken in schaduw en gebed.

Zij riep uit:

„Mijn God!... Mijn arme God!...”

* * *

Zij brachten den nacht op dezelfde plaats door. Léonore bad. Wanneer zij met gesloten oogen een gebed had opgezegd, durfde zij niet terstond naar den doode te zien. Een oogenblik aarzelde zij dan, bevend...

Tegen middernacht wendde zij haar gezicht, dat gezwollen was door het schreien, naar Maximilien, om hem iets te zeggen waaraan zij dacht, iets dat in dat plechtige oogenblik haar leven en haar gebed moest zijn.

Ten prooi aan een verschrikkelijke teleurstelling, aan een ontzettende wanhoop, riep zij uit:

„Ik weet niet, wat ik vragen moet in mijn gebeden.” —

Zij snikte:

„Het paradijs? òf wij zullen daar dezelfde zijn, die wij zijn en dan zullen wij altijd verlangen en altijd betreuren en ongelukkig zijn, òf wij zullen anders zijn. Wij zullen niet langer onszelf zijn en dan is dat geluk niet meer voor ons, dan is het voor die andere.

O, wat ook het paradijs moge zijn, God zelf moet wel schreien, als hij ziet sterven wie hij liefheeft.” —

Heel den verderen nacht spraken zij niet meer. Deze woorden van de oude vrouw waren zoo treurig en oprecht tevens, dat zij heel die nachtwake vervulden van een waarheid.

Nooit had eenige mond zulk een vernietigend oordeel uitgesproken over alle troostgronden van den godsdienst, noch zoo duidelijk uitgeschreeuwd, hoe onmachtig alle mogelijke volmaaktheid was tegenover de grootheid der menschelijke ellende: „Wanneer er een ander leven is, zullen wij er òf ongelukkig in zijn, òf wij zullen er niet zijn... God zelf moet wel schreien, als hij hen, die hij liefheeft, ziet sterven!”

Tegen den morgen sliep Léonore een uur in een stoel. Op haar gelaat, dat in den slaap ontredderd leek als een wrak, zag hij een glimlach. Toen zij uit haar

onbewustheid ontwaakte, wisselden zij een blik, zoo droef als het leven zelf.

Toch sprak zij, met een stem, waarin iets als extase leefde, die weer vervluchtigde voor haar droefenis:

„God heeft mij een mooien droom gezonden!”

En het was te zien, dat iets als een verwarde hoop in haar leefde. Hoop, waarop? ... Op niets: hoop! ander niets! ...

In een groote doos van mahoniehout met verticale deurtjes, die tegen den muur op tafel stond, waren familiepapieren geborgen. Maximilien ging naar dit kastje toe als naar een altaar, hij draaide den sleutel om, dien hij nooit had aangeraakt ...

Het kastje gehoorzaamde en ging open, de twee doode deurtjes.

Het waren vergeelde papieren, brieven, een dagboek, door zijn vader een halve eeuw geleden bijgeschreven.

Eerbiedig las hij er hier en daar een passage uit. Hij raakte aan jeugdoverpeinzingen en indrukken en aan een oude liefdesgeschiedenis, uit die enkele onvolledige regels, neergegoid in de ontroering van het oogenblik, bijna niet meer te begrijpen ...

Aan den voet van een pagina las hij: „O, wat heb ik veel te doen in mijn leven, maar wat heb ik een tijd vóór mij! O, wat heb ik de toekomst lief!”

Hij legde de papieren weer weg, die woorden, die zwarte teekens, die armelijke sporen, niets als wat asch, wat stof, wat slijk.

* * *

En hij maakte zich los van alles om hem heen. Met de vuisten tegen de slapen gedrukt, zoo bewogen en gepijnigd, dat zijn persoonlijkheid wankelde en bijna bezweek, begon hij na te denken.

De dood ... Is dit geen ruwe en besliste loochening van die onverbreekelijke souvereiniteit van het schepsel, van alles, wat hij gelooft, van alles, wat hij

in zijn verwarden geest aanbidt? Is het niet de vernietiging van het menschenwezen en van de gedachte? Wordt het er niet door uitgewischt?... Alles scheen zijn zekerheid verloren te hebben, en de jonge man voelde zich teruggestooten in alles wat hij gedacht had.

Hij sloeg zijn handen voor zijn gezicht en in die schemering, in dien nacht der waarheid, deed hij zijne oogen open, bezeten van verlangen, de dingen te zien in hun eenvoud.

En toen herklonken voor die levende ooren de hooge, zuivere, schoone woorden van den stervende: „Wijzelf sterven niet, de anderen sterven.” —

Woorden zoo eenvoudig, dat men nauwelijks vermag ze te begrijpen...

De anderen... dat wil zeggen: de dood bestaat niet in zich zelf. Zij bestaat alleen in een hart en temidden van het onsterfelijke feest des levens. Met welk een prachtige heftigheid had de stervende zelf het niets op de vlucht gejaagd, toen hij geweigerd had, in zijn eigen dood te gelooven, toen hij had uitgeroepen:

„De anderen sterven, in de waarheid bestaat er slechts één wezen: ik!” —

O, met welk een verheven, onloochenbare stem, stoot dit woord ons op naar onze grootheid!

Hij nam zijn handen weg van voor zijn oogen en bevond zich tegenover het gelaat van zijn vader, van wien hij alles had geleerd en van wien hij nog alles verwachtte.

Wat beteekende de dood van zijn vader?... Het gelaat, thans rustig en stom en overtogen door een glimlach, scheen te antwoorden:

„Een groote liefde, een groote liefde in u.” —

Het is een wonde in hem; een roep, een radelooze, woeste, krijtende hartstocht, een bovenmenschelijk benijden van de stilte en onbewegelijkheid, een groote liefde, pijnlijk helsch en goddelijk, de dood van zijn vader, dat beteekent een groote liefde...

Wischt de dood het menschelijk hart uit? Neen! Hij erkent het in al zijn liefhebbende eenzaamheid.

Sidderend, snikkend, zoekt hij zijn vader, die zoo veel tegen hem heeft geglimlacht. Hij is gansch van hem afgescheurd, geen vezel van zijn vleesch, die niet bloedt om hem. Nooit heeft hij eenig wezen ter wereld zoo hevig liefgehad, nooit heeft hij zoo gehunkerd naar een blik.

En alle bijzonderheden, die dat zwijgende geliefde hoofd schooner maken en rijker, komen levend terug in zijn herinnering; alle herinneringen zijn daar, herinneringen, die de bevolking zijn van het hart — de menigte, die vroeger stijf en koud als slapend neerlag en die nu ontwaakt en zich opricht onder de omhulsels, waar de wind der waarheid verscheurend doorheen is gevaren, met bazuinen van het laatste oordeel.

Zoo heeft het leven, het hart, dat geweldige, altijd levende, alles omgrepen in de smart van zijn liefde. De dood, die is leven en die dood is hij!

De dood zou de heerschappij van het menschelijk hart te niet doen? Neen, zij erkent die.

Terwijl de doode op de baar gelegd werd, keek Maximilien geschokt en verslagen toe vanuit een hoek van de kamer.

Hij zag den ouden man in de doodkist, de handen gekruist op de borst.

Hij wendde zich af; toen hij zich opnieuw omkeerde, om hem voor het laatst te zien, was de deksel gesloten. Zijn mond stootte een ongearticuleerde kreet uit: de aanvang van het woord, dat vragen moest om de deksel nog een oogenblik weg te nemen. Hij sprak het verzoek niet uit... Reeds werd de kist naar beneden gedragen, langs de smalle trap, waar de kanten stootten tegen de muren. Hij zag hem niet voor het laatst.

Bij de begrafenis kwamen vele menschen. Allen

waren bedroefd en er waren nog meer tranen dan op de gezichten van kinderen en vrouwen alleen.

Mijnheer Desanzac, zachtzinnig, schuchter, vriendelijk voor wie op zijn weg kwam, was werkelijk bij allen ietwat bemind geweest.

Onder de personen, die het sombere huis, waarvan de deur op een kier stond, binnenkwamen, behoorde de oudste vriend van zijn vader.

De man was zeer godsdienstig en zeer gehecht aan zijn godsdienstplichten. Maar zijn gezicht was vol droefheid en terwijl hij beide handen van den zoon in de zijne nam, mompelde hij:

„Wat is dat treurig!” —

Want zelfs de geloovigen gelooven niet. Want er bestaat geen menschelijk wezen, dat waarachtig gelooft, dat wil zeggen voor wie het leven niets is als een zalig en al heerlijker sterven naar een zee van licht en die zich verheugt over den dood van wie hem lief zijn. In het groote moment van den dood voelt men wel, dat het hart zich ontdoet van zijn hulsels, en dat het hart grooter waarheid is dan God.

De lijkkoets ging op weg onder ontroering van de omstanders. Hoofden werden ontbloot. De menschen waren zielen. De eerbiedsbetuigingen gingen naar hem, die de koets volgde, voor hem ontblootte men het hoofd, terwille van den dood, dien hij in zich omdroeg.

Bij het hek van het kerkhof ontmoette de lijkstoet een opgewonden, schreeuwende menigte, een volksdemonstratie... Naast elkander gingen daar het drama van een enkel hart en de oproerige bewegingen van hen, die ijveren voor dingen van macht en geld en die niets medebrengen in hun eigen gelederen als hunne lichamen en hun bestiale kreten.

Naast elkander gingen hier de grootheid van den mensch en de kleinheid van de menigte. —

HOOFDSTUK XVIII.

Den volgenden dag bleef hij in huis. Léonore deed het huishouden. Zij had de rok van haar rouwjapon aangehouden; zij droeg daaroverheen een verschoten grijs of geel jak. Als zij tezamen kwamen, wisselden zij zwijgende blikken. Haar gelaat, gansch verwrongen en bijna bloedend door haar tranen, joeg hem angst aan; de dood van zijn vader was ook in haar.

De dag begon heel warm als in den vollen zomer. Een wreede zon vervulde de straten. Maximilien deed niets den geheelen morgen.

Na het ontbijt bleef hij met zwaar dof hoofd op zijn stoel zitten. De zon nam het vertrek in, waar vliegen gonsden, wierp hellen glans over het tafellaken, over zijn glas, de flesch, de karaf en vormde kleine schaduwttjes bij de broodkruimels. Hij was heel alleen, zijne oogen gericht op al die kleinigheden. Hij was heel alleen; de dagen zouden elkaar opvolgen; morgen zou er een ochtend, een middag en een avond zijn.

Léonore, in de keuken er naast, geruchtte met het vaatwerk. Hij leunde licht dommelend, op zijn ellebogen over de leege tafel. Verblind door het witte zonlicht om hem heen, dacht hij aan al de vroegere zomers, aan straten vol zon, pleinen vol zon, wegen vol zon, waarlangs hij gegaan was op voorbije da-

gen, die nu ver achter hem lagen, dagen die tot legenden en sprookjes waren geworden. Hij dacht aan dingen uit zijn kindertijd, waarin zijn vader was geweest als een wonder. Tegen drie uur rukte hij zich los uit die slaperigheid en stond op. —

Om hem heen een wijde rust, die hem zonder stoornis liet voorbijgaan, liet handelen.

O, die zachte rust, dat is de aanraking van het niets. Geen enkel wezen, waarbij zijn ziel zich klein kon maken, niets dat hem tegenhield bij zijn val in de oneindigheid. Het huis was even leeg als de hemelen. Hij klom de trap op. Elk onderdeel riep iets van het verleden in zijn geheugen terug: die treden had hij geleerd stap voor stap op te klimmen, 's avonds als hij naar bed ging, nog vol van zijn vaders kostelijke kussen.

Boven, de slaapkamers. Hij durfde niet verder gaan en de bloedende onderdeelen der slaapkamers aandraren; de kleeven van den afwezige...

Hij ging op een trede van de trap zitten. Het was nog steeds warm en zoel; het huis sluimerde in de trillende lucht en het gegons der vliegen. Door het dakraampje viel een schelle lichtstraal op de trap, en teekende op den muur het schitterende, trillende beeld van de ruiten.

Hij zag in zijn verbeelding duidelijk het gelaat van hem, die hem het leven had gegeven, van hem, die hem niet alleen het leven, maar ook zijn kindschheid had gegeven: zijn zwarte oogen met hun goudbruinen weerschijn, zijn taankleurige gelaatstint, zijn grijze baardje; het geheel zacht, vaag, met een teedere verborgenheid; de handen onbestemd, droomerig... Hij was zoo goed, dat men hem het onmogelijke zou vragen en hij het geven zou.

Op dit oogenblik hield het gerucht, dat Léonore in de keuken maakte en waarmee hij onbewust zijn gedachten begeleidde, op. Hij luisterde. Niets meer. Hij ging naar beneden om te zien waarom zij zoo stil was,

om te zien wat zij deed. Hij had de kracht niet, alleen de stilte te dragen.

Niemand in huis. Zij was uitgegaan. Misschien voor een boodschap, misschien nergens om. Hij bleef staan op den drempel van de keuken. Het waterkraantje was slecht gesloten en liet bij regelmatige tusschenpoozen een druppel water op den steen vallen. Het verleden... Het verleden... Hij herinnerde zich, hoeveel malen hij hier terug was gekomen van heerlijke wandelingen en hoe het azuur van den avond en de gulden lichtschijn uit de keuken groote feesten vol zoetheid hadden geschapen in het portaal. Hij hief zijn droeve oogen op, zijn wijde moede blikken, die geen anderen blik vonden om in te rusten. Hij overzag als een geheel, in haast, het grootst mogelijke aantal van die uitgangen en binnenkomsten.

In de onwetendheid en geestelijke verdwaaldheid waarin hij vroeger leefde, had hij nooit die oogenblikken liefgehad in vervoerende vreugd en toch... dat alles was het paradijs.

Gedrukt door de verlatenheid, waarin hij verkeerde, strekte hij besefloos de handen uit naar het onmogelijke en zuchtte in de stilte.

... Opnieuw klom hij de trap op en waagde het, de slaapkamer binnen te gaan.

Op het bed lagen geen lakens meer. Al het overige was onveranderd gebleven.

Dicht bij het bed was een muurkast, waarin zijn vaders kleeren geborgen lagen.

Hij deed de deur ervan op een kier open en keek bevend in de duistere ruimte, waar vage vormen lagen opgestapeld.

Bij een beweging, die hij maakte om met zijn vinger toppen een stapel donkere stof aan te raken, een vest of een jas, deed hij een klein stapeltje linnengoed vallen; licht als het was, verspreidde het zich op den grond.

Heel fijn, heel oud linnengoed met scherp afge-

teekende vormen; de rose lintjes waren geheel versleten op de vouwen en dwarrelden weg in kleine stukjes... Hij boog zich dieper, herkende in het dunne stapeltje een hemd, een broek...

Zijn moeder!

Hij viel op de knieën en boog het hoofd voor die witte lappen, die zuivere lappen, duizendmaal heiliger dan alle reliquiën van de kerk, die de goddelijke naaktheid beroerd hadden van de vrouw, uit wie hij was voortgekomen.

Hij rees op en ordende de kleedingstukken, die hij nauwelijks durfde aanraken, waar hij nauwelijks aan durfde denken.

Toen aarzelde hij, en zóó sterk voelde hij de tegenwoordigheid van zijn vader en van zijn moeder, dat hij omzichtig en zonder gerucht te maken de kamer verliet, waar zij zoo langen tijd tezamen geslapen hadden.

Hij ging de trap af, deed de straatdeur open...

Toen hij buiten was, nam hij den weg, dien hij zoo dikwijls gegaan was, naar het huis van Jacques. Heel zijn jeugd was hierlangs gegaan, had die straten aangeraakt; dit alles was vol van hem helaas! dit alles was bedorven door hem!

Ofschoon het reeds laat op den middag was, was de lucht warm en drukkend; de dag was één van die schitterende zomerdagen geweest, zóó licht, dat zij ons beletten aan den winter te gelooven; één der laatste triomfen van de zon op de grens van den herfst. De menschen slenterden loom door het stof. De vrouwen droegen haar lichte kleeren, waarmee zij zich aan de hitte van den zomer blootstellen. Alleen de boomen van den boulevard met hun licht vergulde bladeren, schenen te weten, dat October naderde.

Hij ging de binnenplaats over en klom de trap op, waar het altijd donkerder was dan ergens anders. Niemand lette op hem. De conciërge had het hoofd

opgelicht, tersluiks naar hem gekeken en zich onmiddellijk weer in zijn hoekje teruggetrokken om niet gezien te worden; hij deed beschaamd en verlegen, alsof de jonge man, nu hij zijn vader verloren had, een ander, schrikwekkend wezen was geworden.

Maximilien had den sleutel van de kamer, die eerst de volgende maand ontruimd behoefde te worden. Toen hij op het portaal stond, scheen de gesloten deur hem zonder beteekenis.

Hij draaide den sleutel om; het slot had geen stem meer. Hij ging binnen. De kamer lag vol pakken, die geen plaats overlieten om te gaan zitten, kaal papier, dat hem vreemd was.

De kaalheid, waarmede een kamer rouwt.

Maximilien bleef staan, midden in de kamer, waar het verleden een afgrond schiep.

Hij wendde zich naar de ééne zijde; toen, bevend, als verwachtte hij het onmogelijke, naar de andere kant. Zijn blik viel op een pakje brieven, gerangschikt in een karton; de brieven, die hij aan Jacques had geschreven. Die waren daar begraven! Hij knielde er naast en stak de hand er naar uit.

Hij trok er een brief uit. Die had hij in een vroeger najaar geschreven. De brief was niet gedateerd, maar hij herinnerde zich, dat het twee jaar was geleden. De ietwat verbleekte inkt, niet meer dezelfde van vroeger, sprak van toekomstplannen, van werk in den vruchtbaren wintertijd, van eierzucht. En sprak: wij zullen altijd tezamen blijven...

Toen begon Maximilien den brief hardop te lezen om het geluk ervan nog eens op te roepen.

Eerst met halve stem, schuchter, heimelijk, wilde hij de woorden spreken om opnieuw de sfeer op te roepen, waarin de brief vol hoop en vol teederheid thuis behoorde.

Maar hoe hij ook sprak, zijn woorden vloeiden weg in de ruimte en er was niets.

Hij zweeg, ontdekte een portret van Jacques en

nam het in zijn handen, maar portretten zijn koud en stijf, het zijn welgelijkende dooden; portretten lijken op vergetelheid; hij liet het vallen en zocht niet verder.

Hij ging op de punt van een stoel zitten in de schaduw.

„O!” zeide hij.

Hij schrikte op; hij hoorde fragmenten van een muziekstuk, altijd dezelfde Duitsche sonate. De woonster aan den anderen kant van de binnenplaats was haar gewoonten trouw gebleven. Hij deed het venster iets open en boog zich naar buiten, waar hij beschenen werd door den verbleekenden dag. Weer zag hij in de verte, in de holte van een kamer, dezelfde handen van de vrouw op het klavier, smeevende, prachtige handen.

„O!” kwam hij opnieuw.

En hij beluisterde de geweldige aalmoes van die muziek, alles wat die muziek in hem beroerde. Wat was dat? Het verleden. De muziek is altijd verbonden aan de uren waarin men haar gehoord heeft, zij noemt die uren bij haar waren naam, en naderhand herschept zij ze tot nieuw leven, zij doet ze herleven die uren, zij doet opnieuw beginnen wat reeds vervuld is, zij helpt ons — o milde schenkster — om tenminste iets te zijn, van wat wij niet meer zijn. Zij geeft ons aan onszelf terug.

Zij is sterker dan de tijd.

Hij sloot de oogen, boog het gelaat neer. Schaduw begon de vervallen kamer te omhullen en dat hoofd, dat reeds zooveel geleden had, dat reeds zooveel arbeid had verricht in stille wijding. Hij ging naar het bed, dat het innigste is van alle dingen, en zette zich er op neer, zooals Jacques vroeger deed; en zooals Jacques, vouwde hij de handen samen op zijn knieën in half onbewuste navolging van wat vroeger geweest was.

Hij dacht aan het verleden, hij dacht er aan met al

de kracht van zijn wezen, zooals men doet als men nederknielt. Hij dacht aan het begin van zijn ikheid, het blanke lichtende geboorte-oogenblik; toen aan de schepping der wereld, die hij allengs had volbracht, want ieder mensch begint opnieuw met alles: het heelal en het weten; de geschiedenis der menschheid is slechts een episode van de geschiedenis van ons hart, die wij meedragen in dat hart.

De schepping? wij hebben er heugenis van!...

Zijn stamelende eerste woorden, zijn eerste indrukken, zijn eerste gevoelens, zijn vader en zijn moeder... Zij waren niet meer, zij waren alleen in hemzelf; zij waren niets meer dan twee armzalige herinneringen, die hij in zijn boezem hield, in zijn armen... Zij, de onzegbaar zwakken, de schimmen. Omdat hij het voorrecht heeft van het leven, wordt de wees de hoeder, de vader van zijn ouders. O! hoe kan zooveel grootheid en zooveel ellende bestaan! Dag op dag, jaar op jaar, had hij andere wezens gezien, gehoord en geleden. De andere wezens, die wij tot voorwendsel nemen voor ons smeeken.

De vrouwen... De vrouwen, die ons wegtrekken van ons tehuis. De vrouwen, die men ziet in het theater, ongenaakbare godinnen, de vrouwen, die men ziet op straat, ongenaakbaar en goddelijk. De verlangens en de grootheid, die wij in ons hebben...

Dien avond herinnerde hij zich een oude, heel oude idylle uit zijn kindschheid, bijkans vergeten door wat er na was gekomen, de eerste ongetwijfeld. Hij kon zich het gelaat van het meisje niet meer te binnen brengen, maar enkele bijzonderheden herinnerde hij zich: het ringetje dat zij droeg, en de lange sluier, die een lieflijke nevel geleeke, en haar stem, die liefdewoorden stamelde. De menschen om hem heen hadden gelachen om hun teederheid. En dit voorval scheen aan Maximilien des te wijdscher, nu het in zijn opgang gestorven was en des te tragischer omdat het onvoldragen was. En iets later of iets vroe-

ger, dat meisje, op straat ontmoet en dat de vreugde was geweest van zijn zinnen. Toen dacht hij aan Mevrouw Evangeline. De herinnering aan haar was inniger, religieuser, omdat zij altijd veraf was gebleven en ongekend: beminnelijk omdat zij tot het oneindige behoorde. Hij zag haar weer, de wandelaarster in het licht, met haar wondervreemd gelaat en de droeve oogen. Hij luisterde en hoorde haar tred.

Hij dacht aan den reiziger zonder naam, die op een dag het huis, dat te koop stond, was binnengekomen, hoe hij groot, rustig en stil daar kwam om die plaatsen terug te zien en ze, nu hij oud was en geslagen door het leven, opnieuw te doorproeven; met schuchteren tred had hij door het huis gedooled en men liet hem begaan als was hij een bovennatuurlijk wezen. Op den drempel had hij zich nog eens omgekeerd, had een laatste maal om zich heen gekeken en die blik was het vluchten van een mensch!...

Maximilien herdacht nog al wat hij van zichzelf bijeen had gegaard in de tijdruimte, terwijl hij opgroeide en er vele dagen kwamen, waardoor hij zich bezeerd gevoelde: De schooljaren, toen hij ongelukkig was, en die hij toch betreurde en die hij smeekte om opnieuw te zijn. En Jacques, zijn Jaques, die zich zoo in volkomenheid aan hem had aangepast als een ander verleden. Jacques bezat hij niet meer.

En Marguérite, die hij misschien zou hebben liefgehad, met wie hij een paar zou zijn geweest, hoewel paren verbroken worden... En al de anderen, vager, verder weg in het duister en minder scherp omlind en toch allen even aanbiddelijk... Om hem heen verrees het visioen van al de wezens, die zijn leven hadden uitgemaakt, en van al de engelen uit het verloren paradijs.

Toen bleef hij stil zitten, de handen opnieuw gevouwen. Grijsz nevel vulde de kamer. Hij zou opnieuw willen beginnen, opnieuw beginnen te leven. Maar dat is niet mogelijk; het verleden is in ons een

onwrikbare en volkomen ontkenning van ons zelf, het is de dood; wij zijn altijd voor de helft levend en voor de helft dood. De dag stierf weg; ook hij stierf in zich. Zijn oogen dwaalden naar het behangsel van de kamer, paarsachtige bloemen met vaag belijnde kronen, naar de dingen, die langs de wanden stonden, de stapeltjes brieven, onbewegelijk, klaar om onder duisternis en stof te worden begraven; naar de deur, die schrikwekkend onbewegelijk bleef.

En dit was een drama, een drama voor een enkele persoonlijkheid, gesteld tegenover de oneindigheid van zijn eigen ikheid, het drama van den man, die al tastende de grenzen zoekt van zijn hart en ze niet vindt.

Leven dat is grenzeloos zoeken; zijn, dat is grenzeloos zijn. Dien avond kwam hij er toe, zichzelf te begrijpen, geholpen door wat heel zijn leven hem had geleerd, geholpen door het zuivere begrip van zijn stervende vader, waar hij steeds naar luisterde.

Zijn, dat is geen grenzen hebben, want het is niet alleen willen wat men nog niet heeft, maar willen wat men niet meer heeft. Wij willen hartstochtelijk het verleden weder opwekken, zooals wij de toekomst zouden willen ontscheuren aan de toekomst en wij heffen smeekend de handen op naar morgen en gisteren — als een ongeneeslijke, die in ellende zich wentelt in zijn bed, waarin hij zal sterven.

Nooit had hij zóó de macht en de draagwijdte van het hart gezien. Zijn zuivere mysterieuze opvoeding naar de waarheid was bijna volbracht. En toen hij opstond om de kamer uit te gaan, scheen het hem toe als had hij zoeven een gebaar gezien van het leven zelf; het was alsof hij van aangezicht tot aangezicht op onberekenbaar verren afstand de aarde zachtjes had zien draaien...

Buiten trok zich een nevel samen en de menschen liepen elkaar voorbij in een soort van halfduister.

Op den hoek van de straat en de boulevard, stootte hij op iets onbewegelijks als een grenspaal. Het was wederom een bedelaar, één van die wezens, die telkens op zijn weg waren gekomen als levende eenvoudigheden!

Deze was blind. Toch zag hij er even treurig uit alsof hij den hemel zien kon. Hij sprak niet, maakte geen enkele beweging, stak zelfs de hand niet uit. Men zou zeggen, dat hij besepte hoe nutteloos zulk een direct gebaar was; hij leefde, onbewegelijk en groot.

De jonge man beschouwde hem, boog zich tot hem over en sprak heel zacht: „Ook ik ben arm!” en zijn stem was zoo vol vertwijfeling, dat de ongelukkige een zucht van mededoogen slaakte.

HOOFDSTUK XIX.

Hij ontving een brief van Marguérite, de onderwijzeres uit Rueil. Zij riep hem tot zich:
„Ik ben alleen in Parijs; kom mij opzoeken, ik smeeek het u.”

Zij wist niets van zijn verlies. Zij schreef haar adres. Hij ging er heen.

Zij deed zelf open. Zijn zwarte kleeren merkte zij niet op. In het helder verlichte, coquette salonnetje, deed zij hem neerzitten en ging naast hem zitten; terwijl zij zich naar hem toewendde, sprak zij met teedere stem:

„Wat lief van u, dat u gekomen bent!...”

Zij was niet veranderd. Zij sprak langzaam, met rustigen glimlach. Zij had nog altijd de bescheiden gedweë houding van een ziel, die nergens thuis is, overal in de schaduw vertoeft, overal onder een sluier leeft.

Toch was er iets als coquetterie aan haar. Op hals en armen lag een glansje van poudre-de-riz, waarvan de geur om haar heen hing. En haar zwarte japon was van zachter stof.

Op de schoorsteen stond het portret van een man.

Op hetzelfde oogenblik sprak zij:

„Ik ben geen onderwijzeres meer...”

Dat portret, dat zij in haar gezegde betrok, dat zij tot middelpunt van de kamer had gemaakt, zij, die

geen bloedverwanten bezat, de klaarblijkelijke welvaart, waarin zij leefde, zij, die vroeger zoo armelijk voortbestond onder sombere zolderingen, dit woord tenslotte... Hij begreep...

Zij had gehoor gegeven aan een of anderen rijken man, die haar beloerde. Zij had „ja” gezegd, het ongelukkig — zijn moede; met gesloten oogen had zij op een of andere wijze haar dompe eenzaamheid verbroken. En nu mocht zij mooier zijn en minder zwoe-gen, nu mocht zij zich met iets als poëzie omhangen.

Haar handen, waren zachter geworden in de rust, blanker en stralender dan vroeger. Hare oogen waren minder rood, zij zagen er niet meer uit of zij ziek waren, maar alleen of zij vroeger hadden geweend; haar mooie haar was mooier en blijder. Overigens was haar uiterlijk gelijk aan vroeger. De verandering, die in haar leven was gekomen, had alleen eenige droefheid toegevoegd aan het uiterlijk van kuischheid, dat zij altijd had...

Zij sprak niet meer; zij zat daar en verhaalde alles van zichzelf zonder iets te zeggen.

* * *

Hij hoorde haar aan en wachtte.

Toen mompelde zij met een stem, die zij fluisterend maakte, opdat de woorden zachter klank voor hem zouden krijgen:

„Eenmaal heeft u mij den hemel beloofd, op een avond, op den drempel van een deur.”

Zóó wilde zij hem nader komen, een wezenlijke aalmoes schenken aan haar droom, zooveel mogelijk leven in haar verwachting... Zij wilde hem nader komen.

In de nieuwe levensomstandigheden, waarin zij zich bevond, zou zij de liefde, die zij voor hem gekoesterd had, kunnen wegsluiten in zichzelf, zonder hem ooit tot een daad aan te sporen; maar de dingen van het hart zijn niet spitsvondig en van haar kant

lag er meer schoonheid en natuurlijkheid in, dat zij hem vroeg, bij haar te komen.

En toen hij, in een verward begripen van haar bedoeling en niet in staat, weerstand te bieden aan een vrouwelijke zachtheid, die tot hem kwam en daarvoor alles te vergeten, ondanks zichzelf haar zijn wijd open handen toestak, arm, verrukt, bevend, legde zij de hare er in.

Werktuigelijk reeds, in een hevige stilte vol begeeren, trok hij haar naar zich toe. En hij voelde hoe zijn levensklop één werd met de hare, hoe de warmte van haar vrouweborst hem koesterend omsloot.

Hij omklemde haar, greep haar vaster in zijn verlangen en keek haar aan met brandende oogen, zwaar van liefkoozing. Zij, die vroeger zoo ernstig tot hem gesproken had, wanneer zij samen waren in melancholieke stemming, toen haar eenvoudige bekentenis haar als een deugd beveiligden, scheen hem, doordat zij bijna een zuster voor hem geweest was, meer omhuld, meer verborgen dan een ander; en waar zij zich gaf, zou zij meer volkomen naakt zijn!

·Doch zij maakte zich los.

Zij verlangde naar vertrouwelijke woorden, naar gedachten, een ceremonie van gedachten. Zij was vol ziel en verlangde haar ziel te geven...

„O!” zeide zij, „laten wij praten... Zeg mij — —”

De wil waarmee zij elkander naderden, was niet dezelfde. De wil van den man, deed die der vrouw voor zich bukken. Hij had zijn lippen op haar gelaat gedrukt en geboeid door haar onbewegelijkheid onder dien kus, geboeid door al wat mogelijk was, door al wat stond te gebeuren, was hij niet meer in staat te spreken; hij was stom geworden, diep en een dier.

Zij was vlak bij hem... En de handen van den man slopen diep in de heilige duisternis van hare kleederen en tastten er naar de openbaring van haar

zelf, naar de volheid van haar lichaam, naar de diepe feesten van haar vrouw-wezen.

Zij was begonnen met tegenstand te bieden, toen vond zij, het kind met eenvoudig hart, er vreugde in, dat onbekende van haarzelve te geven. Zij bleef roerloos in een langdurige, ernstige, groeiende offering van haar kuischheid, haar hoofd was gebogen, en iets als een lieflijk licht was om haar heen; haar glimlach was vol aandacht. Haar gelaat was als haar gelaat van vroeger, schuchter en teruggetrokken, en het werd op aandoenlijke wijze meer en meer daaraan gelijk, terwijl de vreemde handen rondtastten in het donker en de blankheid van haar vleesch aan het licht brachten, de glans van hare beenen en tusschen hare beenen, die zij gesloten hield, het teedere dons van een levend nestje.

Toen, in het groote eenvoudige gevoel, alles te willen offeren wat zij had, boog heel haar wezen zich naar hem toe, evenals hare lippen; heel haar wezen ging open in volle overgave.

Tegen hem aangeleund, stamelde zij snikkend:

„O, ik heb zoo vaak gedroomd, zoo vaak gedroomd, dat jij dicht bij mij was... Ik heb zoo geschreid, zoo gehuild naar je komst! Als je eens wist, wat een pijn het voor mij was alleen te zijn! Nu zijn wij samen!...”

Zij werd overweldigd door een prachtige drang tot handelen; het was als een waanzin, die haar gansche lichaam doorsidderde: zij scheurde hare kleederen open, maakte al wat haar bedekte tot één schoone warreling; zij wilde naakt zijn en lichtend; en met den eenvoud van een engel sprak zij:

„Zie mij!... Zie mij!”

Haar overgave groeide aan tot een lichtend verlangen; nadat zij zich gegeven had aan zijn handen, aan zijn oogen, wilde zij zich geven aan zijn hart.

Recht op staande en wankelend, waren zij als één enkel wezen, dat zijn eigen hart zoekt... Tezamen

vielen zij op den grond in de schaduw; en temidden van den chaos van losgerukte of gescheurde kleederen, werden hunne lichamen tot één.

En uit hun bevruchtend zwijgen, uit hun donker struikelend pogen, gedragen op een rythme, sterker en grooter dan het rythme van de ruimte en uit hunne op elkaar botsende monden, steeg een dubbel loflied op van schoone daden, een kreet, waarin hunne twee eenheden eindelijk tot één werden; de kus van hun gelukkig innerlijk, de kus!

In dien kamerhoek, waar de liefde hen heeft neder-geworpen, blijven zij langen tijd, twee liefdegroot-heden; zij pijnigen elkaar om hunne begeerte te doo-den, die telkens weer opstaat; zij zien elkaar slechts aan met hunne verbijsterde oogen om opnieuw blindelings in elkander op te gaan. En op tragische wijze kennen zij elkaar; hunne hoofden en hunne licha-men worden als één en hunne zwijgende monden roepen de verboden, hooge wellust aan.

En de wellust komt, en doet twifelen aan alles, doet al de hemelen vergaan in zijn duisternis.

Daarna, in de duisternis, waarin de liefkoosingen zijn gestorven, is niets meer van hen over als een — àl zwakker wordend — dierlijk hijgen.

Hij rijst op als een onwerkelijk spookbeeld, als een gedachte.

De vrouw is op den grond uitgestrekt gebleven.

Zij heeft haar gelaat bedekt met haar arm en in midden van de warreling van kleederen en dingen, doet zij denken aan een vermoorde.

Hij alleen rijst op, zóó gevangen in zijn zwijgen, dat hij er voor terugschrikt, langer roerloos te blijven. Hij rijst op, van haar af, weg van die vrouw die op die daar op den grond heeft gewenteld en die daar haar gelaat te bedekken, zich beter zoekt te verbergen en niet te zien; zij wacht tot er iets als vergevattend is zijn, eer zij zich durft vertoonen aan het licht van

zij de straling van haar gelaat doet opklimmen naar den hemel.

Hij voelt hoe het berouw over wat gebeurd is, over die vergeefsche wilde uitbarsting, drukt op zijn menschelijke schouders; en afschuw voor wat hem zoo-even nog in vervoering bracht, verwringt zijn gelaat.

Hij huivert in afschuw voor wat overblijft van zijn liefde en van het lichamelijk genot, dat tot iets beestachtigs wordt omdat het zoo kort heeft geduurd.

Vastbesloten doet hij een paar passen, die hem verder af brengen van dat vrouwenlichaam, van de plek waar zij geworsteld hebben, waar de duisternis als een oceaen om hen heen was om hen te verdrinken.

Boven den schoorsteen doet de spiegel een lichtend vierkant schijnen. Hij bekijkt zichzelf er in.

Hij bekijkt zichzelf en ziet hoe zijn oogen nog rood zijn en ook, dat hij zijn rouwkleeren aan heeft; de tijd ontbrak om ze uit te gooien. En hij denkt aan zijn vaders dood. Die had hij vergeten sinds hij deze kamer binnenkwam!

En de gedachte, dat hij dat vergeten kon, dat hij in zijn kreet om liefde die heilige, die zachte waarheid, die niets heeft buiten hem, heeft losgelaten, wekt een zucht tot diep in zijn wezen; hij drukt zijn handen tegen zijn slapen, en voelt zich verzinken in een wanhopige smart, die hij niet mag gevoelen.

* * *

Hij hoorde, hoe een zachte, diepe stem hem riep.

Dat was zij, op haar beurt opgestaan. Zij had haar lichaam, dat pijnde na de geweldige omhelzing, weder in kleederen gehuld en kwam dicht naast hem, met nederig gebogen hoofd, de handen gekruist om haar kleeren.

Zij werd gedrukt door dezelfde huivering; ook zij leefde in een hel van berouw. En dezelfde herinnering vervolgde hen, en hunne oogen in de helsche luci-

diteit van hunne schaamte, werden gepijnigd door dezelfde détails.

In haar woeste teleurstelling riep zij uit:

„Wat hebben wij gedaan! Wat hebben wij gedaan met ons zelf!”

In afschuw van haar droom boog zij zich dieper ter aarde en zuchtte: „Wij zijn niet tot één geworden, wij zijn niet tot één geworden! En toch dacht ik mij te geven; ik dacht, dat onze scheiding voorbij was!”

Zij streek met haar hand over haar voorhoofd en oogen en in droeve verwondering omdat zij dat overleefd had, sprak zij van haar vroegere geloof: de zoete droom van toenadering, van een verloving, die zij gedroomd had en die vroeger elk oogenblik om haar heen was, wanneer zij de oogen sloot.

En terwijl hij bleef zwijgen in ontstelde gedachten aan den dood van zijn vader die hij als opnieuw had vernomen, zegde de arme vrouw, die niets meer bezat dat van haarzelve was, haar hart uit.

„Van jou te zijn, waarachtig van jou te zijn!... Niet mijzelf zijn, alleen genoeg vrouw zijn om te leven, om de vrouwelijke schaduw te zijn van jou... Je hart te zijn, dat een beetje aan mij denkt! Naar je te luisteren, je te hooren, je te begrijpen, jouw stem voor mijzelf te hebben.

Met ons beiden twee levens tezamen leven, niets zijn als één hart, één enkel hart.”

Zij schreeuwde bijna, zij hief de aangebeden illusie buiten zichzelf als uit een schipbreuk:

„Eén hart, één enkel hart!

En nu is mijn bestaan nutteloos!”

* * *

Deze kreet, waarin zij zichzelf blootgaf, deed hem sidderen; hij keek haar aan.

Hij zag haar gelaat gericht op het verleden, op het onherstelbare, op de maagdelijkheid, die zij voor al-

tijd had verloren; haar gelaat vol gedachten, vol smeking, en vol smart.

Het was voor het eerst, dat hij haar gelaat zag.

„Er bestaat geen volkomen één worden van twee wezens”, mompelde hij en liet in een huivering zijn stem dalen. „Er bestaat geen samensmelting der harten. Er bestaat geen harmonie, noch een eeuwige glimlach...”

Zij hoorde nauwelijks wat hij sprak, doch bleef naar hem toegebogen. Allengs werd zijn stem vaster en toch, o wonder! voller van teederheid.

„Er is geen rust, er is geen paradijs.”

Zij hief haar wanhopige oogen op naar den mond die zoo sprak.

„Er is niets”, sprak zij.

Maar hij knikte en sprak:

„De liefde is er.”

„Helaas!” kwam zij.

„De liefde”, hernam hij en eindelijk gingen zijn lippen open voor de waarheid, „je zoekt ze in den hemel... Je zoekt ze in den hemel als was het een ster, je zoekt ze in het bovennatuurlijke alsof zij een of andere volmaakte, altijddurende vervoering ware, van twee wezens opgesloten in één enkel, alsof het iets was, waarin twee harten sterven en tot één worden. Je zoekt ze in het onmogelijke en in het niet zijnde.

Maar de liefde is in ons hart. Zij leeft, als alles wat waar is. En om te leven, heeft de liefde duisternis noodig en onzekerheid en een scheiding, waarover niet gesproken wordt. Om te bestaan moet zij kunnen strijden, zichzelf verscheuren en haten.”

Toen, in geniale oprechtheid en een religieuze ontzetting, die niet anders dan stamelende woorden vond, voegde Maximilien er bij:

„Ons hart is zóó groot, dat het behoefte heeft om arm te zijn.”

Maar zij zuchtte:

„Ons hart is zoo ellendig met al het donkere, zonde en droefheid, waarin het wegzinkt... Hoe kan de naam zijn van wat zoo vol is van duisternis en dat in duisternis verzonken moet zijn om te leven?”... Met bijna onhoorbare stem antwoordde hij:

„Licht.”

* * *

Over hun beider gelaat scheen iets te glijden als een lichtschijs.

Doch zij schudde droevig het hoofd en bleef omzien naar vroeger, naar de dagen toen de kuische gescheidenheid als een broer en zuster hen dichter bij elkaar deed zijn, zij bleef staren op wat onherstelbaar was en onbereikbaar; zij bleef staren op de luchtspiegeling, die zij zoo langen tijd gekoesterd had; zooals een kind opziet naar een ster, die het hebben wil.

„Maar de teleurstelling, die men heeft en het berouw en het leed?”

„Die heeft de liefde noodig om lief te kunnen hebben.”

„Het leed, dat is liefhebben wat geweest is, zooals het verlangen is liefhebben wat zijn zal. Dat alles, dat is ons hart, dat er altijd geheel en al is, sterker dan de toekomst, sterker dan het verleden, sterker dan de waarheid! Berouw en verlangen zijn de groote wiken waarop zijn grootheid zich verheft. Wij krijten de een naar den ander door gisteren heen en door morgen!”

„O!” sprak zij, het is waar dat mijn droefheid is als één kreet van liefde naar jou.”

Verslagen door haar ongeluk, hief zij de oogen op in een poging om te hopen, om opnieuw te leven; maar zij hernam plotseling, in diepe zelfverzonkenheid:

„Van verlangen te gaan naar droefheid, dat is misschien gaan van liefde tot liefde, maar is het niet in de eerste plaats gaan van vaarwel naar vaarwel?”

Waarom komt er geen einde aan die vervolging? Waarom wordt ons hart nooit gelukkig, waarom vindt het nooit de groote uitputting, waarin het eindelijk kan rusten?"

„Omdat het onsterfelijk is”, antwoordde hij.

Verward zocht zij naar een droevig antwoord en vond het niet; en ze herhaalde half fluisterend voor zichzelf, alsof zij in die zin, eerst zoo verbijsterend, wilde doordringen tot zij hem begreep:

„Dus ons hart is groot, omdat het nooit heeft wat het verlangt?"

„Ja.”

Zij verweerde zich niet langer tegen deze gedachte. Haar omhulsels waren van haar afgevallen; zij was naakt in haar eenvoud, haar armoede, haar broosheid. Iets als een gouden lichtschijs lag op haar haren, en iets als een zilveren op haar voorhoofd, hare armen en één van haar borsten. En zacht, met vrome omzichtigheid, nam hij haar in zijn armen, gelukkig omdat zij naakt was, wat haar grooter zachtheid gaf.

Zij kwam terug op haar eerste idee en fluisterde aan zijn oor:

„En het geluk?"

Heel teeder, heel langzaam, heel koesterend, trachtte hij woord voor woord het opstandige te onderdrukken in die vreemde ziel:

„Het geluk, dat is de droom der ongelukkigen... En het is groot en waar als de ongelukkigen. Het bestaat in niets als in sidderingen, in zwijmelingen, in armoede, in ons hart. In duisternis vol sterrelicht.”

Zij legde haar hand op haar hart, op haar leven, op haar kracht, op haar gedachten, waar alles in leefde en erkende:

„O, hoe droef is de liefde en hoe schoon!"

Zóó, opnieuw gevoerd tot het wijde begrip dat hij bezat van de dingen, voerde hij een ander schepsel mede, hij sprak haar vrij van zonde en liet zichzelf

door haar vrijspreken en hij was dicht bij haar, zooals de apostel bij de schuldige vrouw, maar heiliger dan de apostel omdat hij ook gezondigd had, omdat hij ook zich ter aarde had gebogen en zijn eigen hart gelegd in de verwarde haren der zondares.

Hij zag haar aan in haar bewogenheid en haar geluk, om deze openbaring der waarheid, zooals Eva ontroerd en gelukkig was toen — nadat scheiding en zwakheid de liefde hadden doen geboren worden — haar de eerste aardsche waarheid geopenbaard werd; zij scheen hem groot toe door heel het redeloos pogen der menschelijke wezens, schoon door alle licht dat in oogen woont, heilig door heel het gedroomde paradijs, heiliger nog door heel het verloren paradijs. Met hunne hoofden, nog vol bewogenheid, traden zij in den lichtschijn, die door het venster naar binnen viel. Zijn, dat is groot zijn; lichtend zijn, dat is een zegening, een verheven liefkoozing!

* * *

Op straat werd hij getroffen door de gelaatsuitdrukking van een arme, die naar hem keek. Hij herkende den man: het was de zonderlinge zwerver, die in een nacht zijn levensbiecht voor hen had uitgezegd.

Er waren weinig menschen in de grijze straat onder den bleeken hemel. De man kwam vóór hem staan en sprak:

„Ik ben het.”

„Door den buitenweg te volgen, ben ik in de straten van Parijs geraakt. Wat een ramp, hier gekomen te zijn! Er zijn te veel vrouwen, er zijn te veel vrouwen! — En ik ben ongelukkig, ik kan niet heengaan, niet wegvluchten van hier, zooveel vrouwen zijn er om te zien, te zien...: zóó word ik ondanks mijzelf gedwongen, haar allen aan te zien, te naderen tot haar, die voorbijgaan, en er op te loeren iets te zien van hun vleesch, zij 't niet meer dan de grootte van een

bloemblad door een kier van hunne kleederen. Het is bijna niets, dat men ziet en toch kon dat de onmetelijke plaats zijn voor een kus..."

Hij sprak, als een sombere ziener:

„Er is een andere grootheid.”

Toen hernam hij:

„Dikwijls wordt ik zóó vervolgd door mijn belustheid, dat ik mijn oogen moet sluiten, en hijgend als een opgejaagde mij verberg in een hoek.”

Hij wees met den vinger naar den grond:

„Op de grond, op de straat, waar stof is en modder, daar gingen de voeten der vrouwen en iets van haar beenen, de rand van haar rokken...”

Daar op den grond, in de modder, in de donkerte, tracht ik iets te zien van haar, zonder te denken aan de gezichten, die voor mij niets anders zijn als een onnut sieraad van haar lichaam.

Maar de vrouwen weten, hoe zij zóó altijddoor worden vervolgd door ontelbare mannenogen; en zij waken altijddoor, gierig, over den onderrand van hun kleed.

O! als ik mocht uitspreken wat ik gevoel, dan zou ik een boek schrijven, voller van zegen, en voller van vloek dan één ander dat ooit gemaakt is!”

Zijn oogleden sluiten zich half, zijn oogen zijn rood omrand; hij schreit waarachtige bloedige tranen.

„O!” reutelde hij in razende oprechtheid, „er zijn werkelijk oogenblikken, waarin men zichzelf terughoudt! — O, ik heb nooit iets gedaan om mijn schrikkelijke hunkering naar de vrouwen te bevredigen. Ik heb er geen moed toe gehad en nu, nu het te laat is, begrijp ik, dat het nergens toe zou dienen en dat elke daad van te voren reeds dood is... Waarom zou ik het doen? Dat zou zijn opnieuw beginnen.”

Met diepe, heesche stem voegde hij er bij:

„De liefde is sterker dan de vrouwen!...”

En ik ben veroordeeld — door wie en waarom?... omdat er geen God is — om de vlucht te nemen als

een soort van meer bevlekte, meer beknelde, meer gemartelde, grootere Don Juan met vernielde vleugels!..."

Hij grijnsde smartelijk; een glimlach die zijn gelaat scheen te verscheuren. En hij ging heen, vluchtte weg, langzaam, in wanhoop. En dit schepsel, zóó volkomen overgelaten aan zijn eigen hart, dat hij tot „het beest van de waarheid" was geworden en tot een ontredderd beeld van wat diep in ons leeft, wekte in Maximilien gepeinzen over de kwelling des vleesches. Hij dacht aan die zoo gemakkelijke en zoo aantrekkelijke begeerte: de eenvoud en de teederheid aan te randen van vrouwenkleederen.

De marteling, die men ondergaat, wie men ook zij: marteling, zwaar van misdaad en van ontucht of heldhaftig onderdrukt of verborgen en zoekend, in stilte gepijnigd door de menigte van vrouwen...

Dit is de meest rudimentaire der menschelijke kwellingen, de oudste en de eerste; dit is het menschelijke martelaarschap in al zijn naaktheid.

Hij ook, hoewel hij eerlijker en wijzer was dan anderen en van zuiverdar zeden, droeg in zich om, als een overstroomde bron, de liefde voor de liefde.

De liefde, die eeuwig verandert van aangezicht, die van den één gaat op den ander, die zichzelf ontvlucht in haar zoeken naar een groote omhelzing die rust zou beteekenen en die zij zoekt, zooals de mensch den horizon afzoekt.

Altijd te zeggen: eene andere; altijd: morgen; de oneindigheid spellen! Wij voelen wel telkenmale als ons verlangen op zoo machtige elementaire wijze ontketend wordt, hoe hierin ons gansche zelf zich vrij tracht te maken en dat de liefde sterker is dan de vrouwen, zooals het hart sterker is dan het geluk.

HOOFDSTUK XX.

Toen hij in zijn stadswijk terugkwam, viel de avond.

Van een of andere drempel, in schaduw verzonken, kwam een leverancier uit de buurt naar hem toe.

In de duisternis boog hij zich voorover en Maximilien zag niets van hem als zijn prachtige glimlach.

De man scheen doortrokken van smart. Hij nam de hand van den vaderlooze.

„O! het ongeluk is niet zeldzaam”, sprak hij. — „Ik weet niet wat er is den laatsten tijd... Overal, overal, overal... Luister: bij Thierry den schoenmaker, hebben zij zoo juist hun jongen verloren, die zacht was als een meisje en opgegroeid zou zijn tot een man. Uw vader hield veel van die menschen, u moest er heen gaan. Daar is het...” Hij wees met zijn hand.

Maximilien ging heen van dezen man, die de meest toegewijde vriend had kunnen zijn. Hij liep langs twee huizen en ging een enge, vuile binnenplaats op. Achteraan, naast een gelijkvloersche woning, kwam het pothuis van den schoenmaker te zien met zijn uithangbord, dat bedelde. De woning bestond uit een lage, vochtige kamer met een keukentje er naast. De kamer was naakt, zonder iets dat haar bedekte; door kleine groenachtige ruitjes, viel er wat licht binnen als een beetje water. De vader en de moeder zaten

op stoelen. Zij zaten gebukt in ~~verrukking~~ ~~in~~ roerloosheid, die helaas ~~was~~ ~~er~~ ~~in~~ ~~de~~ ~~zalen~~.

Hij bleef staan bij den ingang ~~van~~ ~~de~~ ~~zaal~~. Hij hieven hunne gelaten naar hem ~~op~~.

„Ik heb gehoord, dat uw kleine ~~is~~ ~~gestorven~~ en mijn vader is gestorven.”

„Een vader, een kind, dat is ~~hetzelfde~~ ~~op~~ ~~te~~ man met zachte stem. En alle drie ~~wachten~~ ~~zij~~ ~~er~~ ~~op~~ ~~elkander~~ gelijk.

Hunne oogen wenden aan ~~het~~ ~~half~~ ~~donker~~. De vrouw was nu te onderscheiden, ~~flaauwer~~ ~~met~~ ~~haar~~ ~~leven~~. Zij zat vlak bij het raam.

De blauw-groene schijn omhulde ~~haar~~ ~~gansch~~ ~~zoo~~ dat het was of zij een hemelsch kleed ~~droeg~~.

Ondanks haarzelve vielen hare tranen ~~en~~ ~~haar~~ woorden en beheerschten de stilte; zij begon te vertellen, hoe de kleine Henri gestorven was.

„Je doet jezelf pijn”, zeide de man.

Maar zij sprak voort, zegepralend. Spreken is troost, men weet niet met welke droeve en liefelijke troost; dat is alsof men het verleden aanraakt.

Zij sprak eerst over de geboorte van het kind, een arme geboorte, dadelijk weer gestorven: twee jaar! Hij was niets geweest als hoop en droefheid. Hoop... O!... hij was gekomen op een oogenblik toen zijn komst noodig was.

— „Na lange jaren van getrouwd zijn en van sleur”, legde zij naïvelijk uit, „is een kindje een weldoener, die aan zijn ouders het geluk brengt.”

Zoo, in haar stamelende woorden van oawetende vrouw, van weenende vrouw, zeide zij heel het poëem uit der geboorte van een menschelijk wesen.

„Wat was hij teer in het eerst, zóó teer, dat hij heel alleen was... Wij deden wat wij konden... Wij leden niet meer op de zon of op de nacht. Wat een donkere dagen, wat een witte nachten, in dagen veranderd... Hij groeide, hij lachte, hij praatte. Allengs begon hij ware dingen te zeggen. Hij was waar. Op een oob-

tend hield hij op met praten. Hij zag rood en ijde. Hij had pijn, hij was niet meer zichzelf. De dokter kwam woensdag; hij zei, dat hij niet te genezen was. Toen ben ik naast zijn bed gaan staan en ik heb hem zien sterven, even roerloos als hij.

Donderdagavond tusschen vijf uur en zes uur is hij gestorven. De dokter zeide het; ik had 't niet gezien. Hij bewoog al niet meer een oogenblik te voren, en toch, in eens, is hij gestorven, verzonken in al het zwart, al het zwart... Toen het morgen werd, was hij wit als de morgen; hij was wit als alles om hem heen.

O mijnheer! alles is nutteloos. Alle liefde die wij hebben — en God weet, dat het een heel groote liefde is — alles wat wij doen, en wat wij laten doen, alles is nutteloos. Alles wat wij geven, geven wij aan den dood. Alles wat wij houden, geven wij aan den dood." En haar woorden zelf stokten tegenover de nutteloosheid van alles.

De man hief zijn donkere hoofd op en sprak:
— „Leven, dat brengt ongeluk mee.”

* * *

Zij toefden werkelijk op den bodem van de smart. Zij waren niets als de ellende van alle menschelijke ellende. Het zou onmogelijk zijn, iets somberders te zien dan hunne gezichten. Mededoogen! spraken hunne ontredderde aangezichten. Mededoogen! spraken hun oogen, hun gebogen ruggen, hun handen, die als in flarden waren.

Zij staarden zich stomp op hetzelfde denkbeeld, hetzelfde beeld, zij dachten er onophoudelijk aan, en telkens, als hunne gedachten er dieper in doordrongen, voer een huivering over hen heen.

De vrouw, die de smart het scherpst voelde en die 't meest boven haar gewone menschelijkheid uit was, verzamelde al haar krachten, heel haar wezen en waagde de vraag:

„Is er een troost?”

„Ja, ja”, vroeg de man, loomer van begrip; „Ja er is een troost?”

En zij keerden zich naar den nieuw-aangekomenen met de eenvoudigste en de meest verheven *11882, 1189* heel hun leven op hunne lippen.

* * *

Maximilien sprak: „Ja.

Ja, er is een troost.”

En het woord, het eerste, dat hij in deze *11891de* wereld wierp, beefde als zijn hart.

Bevend en geboeid strekten zij hunne halzen, *11892* bleeke smart uit naar die verwachting van hoop, naar die belofte van iets anders voor hen, van iets anders, wat het ook zij...

Maximilien voelde wat hij zeggen moest, maar hij wist zijn woorden niet goed te kiezen en gedurende eenige oogenblikken wachtte ook hij en luisterde naar zichzelf...

De vrouw, die begreep, dat er sprake zou zijn van goddelijke dingen, wilde een verwijt voorkomen.

„Ik ben niet heel kerkensch”, stamelde zij...

Toen, moeilijker, met zachte stem, een geheime kwelling openbarend: „De kleine was niet gedoopt... En zou nu de goede God willen, dat wij gelukkig zijn?”...

De man luisterde met een hoofdknik. Zijn vrouw sprak uit, wat nog maar verward leefde in zijn gedachten. De vrouwen zijn de mannen ietwat vooruit.

Het was niet alles:

„Ik heb niet altijd het goede gedaan... Noma kon ik niet, of ik wist niet hoe...”

Soms wilde ik niet...

Gelooft u, dat de goede God zal willen, dat wij gelukkig zijn?...”

Maximilien antwoordde:

„Er is geen God.”

* * *

Zij geloofden hem.

Zij geloofden hem; hun rouw had hen zoo schrikkelijk beroofd! Zij hadden zoo vrijuit hun smart uitgekreten! Zij hadden zóó de stilte en de koude gevoeld; zij hadden zoo in het ledig gestaard over de ledige wieg heen!

Zij zeiden: „Dat is waar... Er is geen God”, alsof zij dit al wisten zonder het te weten; alsof zij het zich herinnerden.

Toen werden zij bang; hun wonde begon hevig en op een vreemde manier pijn te doen.

„Er is geen God?... Wat dan?” spraken zij en sloegen hun nachthanden voor hun avond-gezichten, verbijsterd als menschen, die ontwaakt zijn vóór hun tijd.

De bezoeker hernam, met een eenvoud, die toch als een wonder scheen:

„Dan... Is er niets als wijzelf.”

„Maar wij, wat zijn wij dan?” kreten zij, niet wetend wat zij zouden zamelen uit de groote verandering, die hun plotseling werd opgedrongen: nog meer leed of een weinig vreugde...

* * *

De dag vervaagde. De oneindigheid gaf haar duisternis en haar sterren...

„Wat zijn wij?” vroegen met hunkerende gelaten de beide schimmen bij het venster, vast gehouden in schemering en kleinheid, de twee menschelijke schimmen voor wie God zijn sluier had verloren.

Maximilien sprak:

„Wij zijn oneindigheid.”

„Wij zijn oneindigheid”, herhaalden zij gedwee, zonder te begrijpen en toch zonder verwondering.

Maar de man keek naar zijn handen, naar de margete van zijn knieën, naar zijn vermoeidheid, keek naar de zwakheid van de vrouw, vlak bij hem verzonken in leed, en knikte met het hoofd. — Toen, ondanks hemzelve, gingen zijn oogen door het ven-

ster, naar de daken, de wolken, de sterren... Er was werkelijk geen plek in de oneindigheid, waar zijn smart niet was... En als verdwaasd van onzekerheid bleef hij verzonken in een groote, sombere weifeling.

Maximilien sprak heel zacht, omdat het zoo waar was:

„Wij zijn oneindigheid door ons hart.”

En zelf in vreeze, hielp hij hen om in de duisternis de verheven menschelijke wond te ontdekken.

„Luister”, sprak hij; „u moet niet denken aan ons lichaam, dat eenigszins aan de aarde behoort. Ons hart, dat zijn wij... Ons hierzijn, dat is ons hart.”

„Ja...” zeide de vrouw en legde de hand op haar borst. Prachtig voegde zij er bij:

„Ja... op dagen van dood, gaat een hart heen en een hart blijft achter — — Wij zijn niets als ons hart.”

En terwijl zij hem aanzagen, legde hij hun uit, hoe het hart het altijd vragen is van andere dingen, altijd, altijd, zonder ophouden, en hoe dat oneindige grootheid is.

Maximilien sprak met zijn leven, heel zijn eigen bewogenheid stroomde naar buiten, terwijl hij tot dat eenvoudige menschenpaar sprak over de oneindigheid; en zij waren zoozeer gewond, dat heel hun ziel open was, dat zij gereed waren voor de waarheid. En in het duister der kamer spraken de drie bedroefden, vereenigd in vertrouwelijkheid, iets uit als een biecht.

De vrouw sprak en zeide zachtzinnig, met oogen, die niets zagen, op klagende, bijna zingende toon:

„O! het is waar... Altijd... Altijd, wat wij niet hebben... Nimmer wat wij hebben... Altijd — — Nimmer...” —

Zij herhaalde deze woorden: altijd, nimmer, en gaf ze al hun beteekenis, vroom en nauwkeurig. Het waren menschelijke woorden.

Nooit had zij haar innerlijk zoo hooren spreken; toen zij de woorden uitsprak, sprak zij zichzelf uit temidden der ware stilte.

„Nimmer ... Altijd ...”

Hier was haar diepste zelf uit gemaakt ... Neen, zij was niet van de aarde; zij was onwezenlijk en los van alles, zij was een kreet van de overzijde. In een flits begreep zij, hoe zij meer en wezenlijker den vorm had van de hemelen dan den vorm van een vrouw.

En zij begon verbijsterd te worden en legde opnieuw haar hand op haar hart, dat anders was dan anderen.

Op dit oogenblik vielen haar oogen op de wieg, die in een hoek stond, achter een stoel, als iemand in de schaduw. Zij huiverde van ontzetting en vroeg:

„Dus als mijn kind terugkwam, zou ik niet heel mijn leven gelukkig zijn, en voor altijd voldaan?”

Zij antwoordde zichzelf in een snik, die vol was van licht: „Neen!”

Want zij had wel gevoeld, hoe wij, wanneer wij hebben wat wij willen, iets anders verlangen, hoe het hart in zijn oneindigheid alles afwijst, omdat het zich werpt op wat het niet heeft, hoe het hongert naar honger hebben, hoe het te groot is ... te groot!

Zij bracht haar bevende handen naar haar voorhoofd, dacht na in heftigheid, riep de waarheid aan. In het halfdonker zagen de anderen, hoe zij de handen samensloeg, toen ze uitstreekte naar het venster, als zocht zij buiten zichzelf, in de verte, een steun, een wezen, een hulp, die de behoefte van haar hart tot rust zou brengen en minder groot maken. Zij zag niets als de hemelen, de hemelen van haar eenzaamheid.

Ofschoon zij zich als in wanhoop er tegen verzette, ofschoon zij zich trachtte te verbergen voor de werkelijkheid, voelde zij, dat niets haar tevreden zou stellen, dat zij zich strekte naar wat niet is, naar wat niet meer is, dat zij zichzelf haar vlucht in de oneindigheid niet kon beletten; en hare oogen blonken van tranen, geschreid om het menschenlijke lijden, om het onmogelijke en het groote. En toch, op ditzelfde

oogenblik glimlachte haar gepijnigde gelaat met iets van zegepraal.

Glimlach, droef van heel de droefheid, glimlach, waar van heel de waarheid...

En zooals zij daar was, diep en grenzeloos, meende Maximilien deze woorden te kunnen laten vallen in de duisternis, waarin zooveel werd geboren:

„Daarom zijn wij goddelijk:”

* * *

„Goddelijk!” — mompelden zij tezamen „Goddelijk, wij?”

Dit woord, op henzelve toegepast, schudde hen wakker uit de beginnende nachtmerrie der waarheid.

„Och!” zei de vrouw ontmoedigd; „het zijn maar woorden.”

Tegen den aardkleurigen muur hing een religieuse prent: een chromo naar een groot meester: Maria en Het Kind. Ze schitterde als een kerkraam aan den muur.

„Zij is goddelijk”, sprak de man terwijl hij er met den vinger naar wees. „Zij is volmaakt.”

De vrouw, die fijner was en dieper, zeide:

„Zij zou goddelijk zijn!”

In een laatste aardsche kwelling beschouwden zij hunne lompen, hun geslagen gebogen schouders, hun handen van leem en hunne gelaten, door den avond met stof overdekt.

Zij waren begonnen te glimlachen, maar nu schreiden zij.

Maximilien verwonderde er zich niet over, dat zijn woorden tot nu toe slecht begrepen waren.

Geduldig wilde hij hen de waarheid met den vinger doen beroeren, met behulp van diezelfde prent. Kinderen hebben prenten noodig.

Hij sprak:

„Zij is de volmaaktheid — — —”

Bij dit woord vol licht lieten hunne schimmen opnieuw een zucht glippen.

Hij hernam — en zijn woorden deden geleidelijk de heilige der heiligen vervagen: „Zij heeft alles... Zij kan alles... Zij heeft niets te verlangen — anders zou zij niet volmaakt zijn — niets te zien, niets te doen... Zij heeft niets, zij is niets... Zij is onbewegelijk van volmaaktheid, gerijpt, gehuld in het licht als anderen in de aarde. De volmaaktheid, dat is iets van altijddurende stilstand, dat is de onbewegelijkheid, dat is de stilte; dat is juist gezegd de dood; zij is dood; dat is niet iemand, dat is iets...”

Toen zij hunne oogen wijder open sperden en het voorhoofd fronsten, voegde hij er bij:

— „Geloof mij, het woord „oneindig” komt alleen aan de armen toe. Dit woord komt niet toe aan de afgoden; het komt toe aan het hart der menschenlijke wezens... De arme vrouwen van de aarde, die roepen, die vragen, die bedelen, altijd, altijd, glimlachen de oneindigheid, weenen de oneindigheid, zijn er op droeve wijze één mee, leven de oneindigheid... De Madonna is voorbij en de vrouw is het niet.”

Terwijl de koningin der hemelen al meer verbleekte en van leven en waarheid werd ontdaan, stond de vrouw in haar plaats op, bewogen, in het geding geroepen, tot in haar diepste innerlijk geraakt. Toch sprak zij met een somberen huiver:

„Zij heeft haar kind in hare armen.”

Het kind! Bij dat woord scheen heel de kamer, tot in zijn kleinste details te trillen in herinnering.

Maximilien sprak:

„Zij is geen ware moeder omdat zij niet arm is. Zij weet alles, zij kan alles, zij heeft alles, wanneer zij ziet naar het kind, dat zij in haar fijne, altijd nieuwe handen draagt, als droeg zij niets. Waar zal zij de bloedende teederheid vinden en de liefde, die doet lijden? Waar is de hel van angst en onzekerheid en vrees, die haar glimlach zou doen glimlachen? Zij kent haar goddelijkheid, zij kent de toekomst, een engel is haar dat alles komen verkondigen, en ik zeg

met de mysterieuse vreemdelinge gewekt, voegde zij er bij: „'t Is waar, dat zij te voren gewaarschuwd was; maar u weet, het hart is zoo dwaas!”

„Men heeft een beetje menschelijkheid geroofd,” sprak Maximilien, „om er de goden mee op te sieren. Men heeft getracht, de volmaaktheid op heerlijke wijze te verarmen; de dwaling heeft zich verscholen achter iets van waarheid... Maar hiermee heeft men getracht te vereenigen wat onmogelijk te vereenigen is; men heeft een leugen uitgeroepen, die zichzelf vernietigt. Er is niets menschelijks als de mensch.

O! hoe staan de godsdienst en de waarheid tegenover elkander; wat een lastering van de waarheid is de godsdienst!...

Indien zij heilig is, die beeltenis van verheven heilige, indien zij groot is en schoon en lichtend, dan is dat omdat de beeltenis tenslotte ook het portret is van een vrouw. Als gij haar waarneemt door de abstracte godsdienst heen, waarmee men haar heeft opgesmukt, door de zuivere, onwezenlijke kleuren heen en het masker van haar eeuwigen glimlach; door heel die banale zuiverheid van kunstmatige volmaaktheid, dan zult ge haar arm zien en stralend van licht! U zult aan haar ontdekken de groote merkteekens der ellende. De menschelijke lippen van kussen en woorden, die de tweeheid der menschelijke wezens doen verstaan; de menschelijke lippen, die zoo sterk en zoo wreed herinneren aan de stilte! De menschelijke oogen, dat dwaze, slecht gekende werk, dat nimmer op waarde wordt geschat: de stomme oogen!... De menschelijke handen, vrouwenhanden, die werk en liefkoozingen bergen, stof en duisternis met heël hun zware en zoete roeping, die aan de geloovigen van het oogenblik ware, ongevormde Ave Maria's ontlokken... En het kleed, schrikwekkend omhulsel, ongeluk en niet te vervullen droom van alle mannen, de vloek die hen omringt. En dan zult gij de onwezenlijke godin zien groeien, trillen van onvolmaaktheid

en van het onbekende ... En dan, *in het licht van de*
vlekte azuur en de vergulde stralenkring, *en in de*
maakt geteekende profiel van haar gezicht, *was de*
goddelijk, als gij."

Ditmaal kwamen zij niet in opstand, *want de*
den zich weerloos gevangen in een *volgde* *van de*
dachten.

Zij trachtten te begrijpen. Hun *inniglijk*
Zij namen elkander bij de hand, *zagen elken*
heid aan. Zij beschouwden de dingen ...

Deze zoo zuivere daad; de dingen *beschouwden*
is, het spookbeeld der dingen, de broosheid *en de*
van den schijn in het oog vatten; elkander *aan*
dat is onze tegenwoordigheid uitdrukken met *de*
van heel de waarheid; elkander aanzien *na* *in*
kander geheel zien.

Zij omvlijden zich met de waarheid; heel zacht
eerst; zij ontleden zich van hun kleinheid, beproefden
hunne zielen, zooals kleine vogels hun vleugels be-
proeven.

Zij beschouwden met vage blikken de laatste
lichtglansen en het licht strekte zich uit en ontdekte
zich voor hen als een muur, en de hemelen opeenden
zich en beiden zongen huiverend de grootheid van
God binnen en de twee wezens namen van God *na*
wat zij hem gegeven hadden, namen God *na*.

Maar was dit geen troost? ... Zeker ... Zij hadden
het niet *gevoeld*; zij hadden zich verbeeld, dat hi
hen zich *af* *van* *de* *keeren* van hun smaad en hi had
hen meegenomen *tot* in de diepte van de smaad. Zij
hadden zich verbeeld, dat het een soort *Versterving*
zou zijn *terwijl* het integendeel meer *herinnert* *en*
meer aandacht *was*.

Maximilien nam hen maat.

„Ja het is eigenlijk een goede tijding, die den heil
gebracht.”

En hij sprak tot hen:

„Gelukkig zij die weenen; want zij zien de menschelijke oneindigheid in geest en in waarheid. Groot zijn zij die lijden, want zij leeren zichzelf kennen, want zij raken aan de waarheid, en de waarheid, dat is hetzelfde als de zegepraal.

Wees eenvoudig van geest om dit werk van zegepraal te volbrengen; wees gansch en al bewonderenswaardig eenvoudig en al het overige is niets als oefening.

Want alles wat buiten ons is, is schijn, kleinheid; zich er mee bezig houden is zelfbedrog; er in gelooven is afgoderij. Benijd niet de rijken, de sterken en de machtigen van vandaag, noch de veroveraars en de geniën. Zij ontleenen hun waarde alleen aan aard-sche goederen, daden of werken en dat alles zal verdrinken in de groote oneindige smeekeing van het hart.

Want alles wat hij kan proeven en verwerklijken met zijn handen, zijn lippen, zijn geest, kan niet meer grootheid geven aan den arme, die zijn oogen openzet en die denkt. Waartoe dienen die brokken schijn voor het hart, dat boven zichzelf uitgaat? Waartoe dient het oppervlakkige klatergoud van goede werken voor den bedelaar, die in het allerdiepste van ons vraagt, voor den engel in ons?

Er is niets, er is niemand, die inderdaad meer is dan gij. Weest oneindig in vrede.

Hij, die zich verrijkt in den schijn, zal onteigend worden, want de ruimte en de tijd nemen terug wat zij gegeven hebben. Hij, die niet buiten den tijd leeft, zal altijd klein zijn, omdat hij rekent. Hij die opgroeit in de ruimte, zal in de ruimte vergaan. Zij die zich verheffen, zullen vernederd worden; geloof in dit woord, en geloof vooral in dat andere, dat er de broeder van is, zooals het licht broeder is van den nacht: zij die zich vernederen zullen verhoogd worden. Maar dit is zoo, zonder bovennatuurlijke tusschenkomst, dit is zoo; — — eenvoudig, alleen...”

Zoo leidde hij hen de groote eenvoud binnen, met een storm van harde woorden, zooals men verdoold vee naar de drinkplaats leidt.

De vrouw keek hem aan.

„O Mijnheer”, mompelde zij, „er is iets, dat ons belet te onderscheiden wat is; te begrijpen, dat de waarheid de waarheid is... Om haar heen is stof en misc en kwaad. U heeft dat vanavond vernietigd. U maakt, dat wij onze oogen open doen. U bent als de redder van alles wat er is en dat men niet ziet.”

Op het oogenblik, dat zij deze woorden uitsprak, was zij werkelijk gansch en al puurheid en zij verhief zich zoo hoog als een ziel zich verheffen kan. Maar zij viel spoedig terug.

Nauwelijks had zij deze woorden gesproken of zij verviel in de algemeene dwaling, die daarin bestaat, dat men de ideeën gaat verwerkelyken, personifiëren; dat men afgoden maakt; en getroffen door de gewichtige rol, die de jonge man met zijn innemend geelaat bij hen gespeeld had, kon zij deze vreemde vraag niet terughouden:

„Dus — bent U dat?”

Zij had 't eerst de waarheid begrepen en 't eerst liet zij zich haar ontglippen. Zij was de vogel, die den storm aan voelt komen en zich er dan in verliest, naar den aard der vrouwen. De man had langzamer, sterker begrepen, en hij haalde de schouders op.

Intusschen wendde Maximilien zich naar de deur; het had hem diep ontroerd, een oogenblik twee harten van vlakbij te zien.

De man vergezelde hem, opende de deur. Buiten was het veel minder duister dan in de kamer. De man blikte in de ruimte en naar den bleeken hemel met een blik van meerdere, alsof hij er heen zou kunnen vliegen en sprak:

„Dat is schoon. — Men ziet, dat er niets is.”

Maximilien ging eenige schreden den grooten weg op...

Hij heeft hun het paradijs der waarheid gewezen en hij heeft er hen in doen doordringen, al was het slechts voor een oogenblik en dat binnendringen was heerlijkheid.

Op een of andere wijze heeft hij ten tweede male ontdekt wat eenvoudig is. Anderen hebben een heerlijke manna opgeraapt; hij heeft het brood teruggevonden.

Moe van waarheid en van zegepraal, ging hij op een bank van de boulevard zitten.

* * *

Toen stond hij op en liep verder. De avond, die zwaar was van gedachten, zijn groote avond, waarin hij het moederschap had begrepen, was nog niet voorbij.

Omhuld door de lijkwade van den avond, waren de boomen gelijk aan boomen van alledag. De gebouwen waren door de duisternis heen te zien, leeg, stijlloos, armelijk en de stad, waar hij heen ging, geleek in het donker op alle steden van het verleden. Hij sloeg een straat in, die hem aantrok door de stilte en rust die er heerschten. Hij zou gezegd hebben, dat hij ronddoolde door een of ander schemerig Jeruzalem, tusschen een tuinmuur en gesloten winkels, nu arbeid en handel geëindigd waren.

In het half-licht, dat de tijdperken door elkander mengt en den droomer plaatst aan den anderen oever der eeuwen, want de tijd is niets, verbeeldde hij zich, dat een mensch was gekomen om de menschen eenvoudiger te maken, en hij dacht na over dien mensch, want hij voelde zich dicht bij hem.

Jezus had als het ware het godsbegrip doorzichtig gemaakt: „God”, had Jezus gezegd, „is geen vreemde. Hij is een persoonlijkheid, met wie wij in contact zijn, zoodra wij ons in onszelf terugtrekken en die wij dienen vanaf het oogenblik, dat wij het goede doen.”

Hij heeft niets anders gezegd als dit, als dit groote woord, dat de dingen eenvoudig maakt.

Maximilien hield meer en meer zijn tred in, terwijl hij langs het trottoir liep in de verlaten straat. Hij kwam nauwelijks vooruit.

En hij overdacht, hoe dat woord, door Jezus gebracht als een schat en waardoor alles eenvoudig was geworden, nu toegepast moest worden op de leer van Jezus zelf.

Want het is niet genoeg te zeggen: aanbid niet den godsdienst, maar God, bronwel van den godsdienst. Gezegd moet worden: Aanbid niet God, maar het menschelijk hart, bronwel van God.

En Maximilien voelde zich spreken tot Christus, zooals Christus sprak tot de anderen.

In de duizendjarige eeuwige duisternis, die hen vereenigde, sprak hij: „Het is eenvoudiger, het is nog eenvoudiger... Het is de eenvoud zelve.

Er is geen vreemde... Er is niets als het menschelijke hart; alles komt van het menschelijke hart; en zij, die dit verheven begin zien, wat en wie zij ook zijn, verkeeren in de stad van licht en heerschen terzelfdertijd als de waarheid.”

* * *

Terwijl hij zijn zware, ernstige, vruchtbare gang voortzette, kwam hij aan de poort van een kerk. Zij was bescheiden van aanzien, de hooge voorgevel rees op uit den muur, driehoeksvormig, gekroond door een kruis. Vóór het gebouw, dat open stond terwille van een of andere nachtelijke ceremonie, was de straat drukker. Menschen kwamen over den drempel naar buiten of gingen er binnen; blind voor de gedachten, die tot hen kwamen.

Ook hij ging er binnen. Hij hoorde zijn eenzame voetstappen weerklinken in de groote ruimte, onder het schemerige gewelf; nauw te onderscheiden kwam hij nader bij de nauw te onderscheiden beelden.

De staties van den Kruisgang teekenden zich onduidelijk af tegen den muur... Een zin, altijd dezelfde, kwam zachtjes uit zijn mond om den godsdienst eenvoudiger te maken...

„Het is eenvoudiger dan dat... Het is alles zonder ander wonder als dat van te leven en te denken.

Ons bestaan is een calvariënberg zonder calvariënberg, zonder oorzaak. Wij worden gestraft, maar wij hebben niet gezondigd; droefheid en dood zijn hetzelfde als het leven, dat is alles: oer-straf, die niet verdiend is, straf zonder eenig omhulsel, smart!...

Leven, denken, dat is vallen naar wat men niet heeft, en ziedaar de eerste val.

Achter in het schip van de kerk... Hij hief zijn oogen op naar een groot crucifix.

Het lichaam kreet in stilte, uitgerekt door het aard-sche gewicht, verscheurd door zichzelf, martelaar der mensche-lijkheid. Wij zijn martelaren der mensche-lijkheid. Ieder van ons opent hunkerend de armen om alles te omhelzen en kan het niet en kan zijn armen niet weer toesluiten. De mensch is een een-voudiger gekruisigde, een gekruisigde zonder nage-len. De doornenkroon, die zijn hoofd wondt, dat is de gedachte, vol van pijnende verlangens. Hij richtte zich opnieuw op, verlangend naar de zegepraal van die kroon. Het orgel zette in. De kerk was vol men-schen. Hij bleef staan bij een pilaar.

Ginds, in het koor, achter de lampen, was nog de glans der ruiten te onderscheiden, waarin de kleuren van het spectrum verdeeld werden, die glans, die het licht opwerpt uit zijn diepte en die door den vallen-den avond wordt vermooid tot een oceaen van rustige harmonie.

En de avond maakte de roos van de kerkbeuk bijna levend, die altijd geopende roos, die doode roos, die de machtige geur van den wierook uitstraalde.

Het lied beefde, gleed weg en het was als alle ker-kelijke liederen, die grafsteden der wereld.

Hij bewonderde de godsdiensten, hij bewonderde den mensche-lijken kreet, die vervluchtigt met zijn verlangen, zijn hunkerende begeerte naar de onein-

digheid en het absolute en de geweldige verdwijning van dien kreet in het niets.

* * *

Toen vroeg hij zich af:

Ben ik de eenige, die denkt zooals ik denk, ben ik heel alleen?

Zijn ontblootte, droeve hoofd hief zich op als had hij een antwoord ontvangen uit de verte van achter de nevelen. Zijn oogen blikten in de verte, zijn ooren hoorden iets. Wat? De verwarde instemming van alles, wat onder de menschen de smart en den hartstocht als een heilige zaak heeft vereerd.

Uit alle mogelijke herinneringen wademt een groote vereering op voor het menschelijke hart. De dichters, blinde kerkzangers, de dichters, onbekende Homeri, hebben het in verwarde klanken vereerd met heel hun stem, en het werd tot een onbegrensde vergiffenis voor het hart en het werd een vaag belijnde, lichtende hulde, een culte, hooger dan de deugd en de godsdienst.

En alleen, buiten de geloovigen om, nam Maximilien deel aan dien godsdienst der godsdiensten, die wortelt in onszelf; en hierin beled hij alle dingen met hen, die gevoeld hebben hoe de smart het hart is van de waarheid.

Hij was verder dan de anderen, dan de mannen en vrouwen, in die kerk gekomen om iets af te smeecken, om iets aan te roepen aan den grens van hun zelf.

Hij stak de vestibule in de breedte over. Een oude vrouw sleepte een stoel voort over de steenen.

De stilte herstelde zich; hij hoorde zijn luide schreden. Toen hij zich naar de deur wendde, die af en toe opening om een ziel binnen te laten en met een zucht weer dichtviel, stond hij tegenover Abt Ursleur.

„Zoekt u mij?” vroeg deze.

„Neen; ik zocht mijzelf.”

Met langzame schreden gingen zij tezamen de kerk uit.

HOOFDSTUK XXI.

Zij liepen langen tijd voort, tot buiten de poorten der stad. De priester scheen den geest te hebben, hij zag er uit of hij vol was van oprechtheid, van zekerheid, en van een hang naar vrede.

Hij sprak het eerst. Er kwamen woorden van zijn lippen, als was hij overweldigd door de groote schoonheid van den avond. Hij wees met de hand naar alle dingen om hem heen.

„God is daar”, sprak hij.

En in vervoering zijn vervoering toelichtend:

„Hij maakt ons in slaap, raakt ons aan: vermoeienis... Hij schreit: poëzie, hij luistert naar ons: onze woorden worden vol van teederheid...”

Sterker bevend voegde hij er bij:

„Hij is daar: duisternis...”

Hoe klein zijn wij, doch hoezeer worden wij bemind!”

Gelijk vroeger op een dergelijke vraag, gelijk altijd, antwoordde hij:

„Helaas! het is in onszelf!”

* * *

De priester verloor zijn heerlijke kalmte niet. In zijn oogen lag zelfs geen medelijden. Als eenig antwoord hief hij zijn hand op en wees naar den sterrehemel.

De maan straalde in een tinteling van sterren. Heel die klaarte, half gezien in de schaduw, had iets van zegening en iets roepends in zich... Een dwingende nooding om zachtjes in te slapen, zonder kracht en zonder wil, zich te laten gaan op de bewegingen der wereld, overtuigd te zijn, dat wij werkelijk klein zijn en dat er werkelijk iets is, dat ons liefheeft.

De ontzettende worsteling tegen den schijn wekte geen vrees in Maximilien en zelfs op dit oogenblik, nu alles vervuld was van verpletterenden glans, nu alles aan de menschelijke wezens hun grootheid scheen te ontnemen, riep hij uit:

„De oneindigheid van het firmament is in ons!”

* * *

Toen sprak hij:

„O! bezie al de dingen enkel in eenvoud. Bezie elk ding met een groote gedachte in uw oogen, en niet met een geloof vóór uw oogen.

Als gij zoo de wereld beziet, zult gij er de oneindigheid niet in zien, want men kan de oneindigheid niet zien met het verstand: wij kunnen haar evenmin met

een eeuwigheid is van dingen, die men niet kent. Maar dit uit te schreeuwen, dat is op een geweldige manier de wereld loslaten, dat is wegvliegen van alle ondervindelijke werkelijkheid; dat is het zoeken van alle sterren, die men niet kent, in de diepte van onszelf...

Hoe moet ik woorden vinden om de grootheid en de eenzaamheid mee te noemen van dit gebaar, van deze daad, verheven door stoutmoedigheid en vrijheid!

Zij zijn er altijd! Dat is een kreet, een hypothese van matelooze grootheid, een droom, waarin de wereld in heel zijn omvang schipbreuk lijdt, gedachte, gedachte, menschelijk wezen!

Wanneer wij de wereld en onszelf naast elkaar stellen in betrekking tot de oneindigheid, dan is het uit ons, dat de eeuwigheid ontspringt, wanneer wij zeggen: altijd!

Wij maken het wonder der onbegrenstheid." Abt Ursleur keek hem aan, zooals men een gek aankijkt.

"Wij... de oneindigheid... maar wij... wij kunnen niets! Onze gedachte teekent na, leest, laat zich leiden door wat bestaat, gehoorzaamt er aan; zij is het oog voor datgene, wat wij met onze oogen niet kunnen bereiken, dat is alles; zij scheidt niets. Uit zichzelf geeft zij niets als spoken, luchtspiegelingen... Ja, luchtspiegelingen, dat is het woord, ik heb het gevonden, luchtspiegelingen! De zeeman, aan wie de hoop hallucinaties voortoovert, de reiziger, verward door uitputting, scheppen de haven niet of de oase, die zij meenen te zien, die zij denken! De gedachte is niets uit zichzelf."

"De luchtspiegeling", zeide Maximilien, "ontkent de wereld en bewijst den mensch. Wat in het niet valt, dat is de oase en de haven, maar niet de gouden verwachting en de grijze uitputting, die ze opriepen en de onbedekte oogen, die er in geloofden. De luchtspie-

geling bestaat, niet als een tastbaar iets, dat zich op een afstand verheft, maar als een schim, die lijdt en die wenscht. O! de luchtspiegeling zegt in droeve teekens uit, dat wij zijn en alleen dat. En wat ik u zooveen wilde leeren, dat is niets anders als de luchtspiegeling. Ik zeg, dat de oneindigheid, buiten ons geschapen, aan de andere zijde van de wereld met bouwstoffen uit het onmogelijke, altijd een luchtspiegeling is. Dus de oneindigheid is in ons. Dus naar ons wijst zij heen, altijd door, naar ons alleen!"

De priester had de armen gekruist, was blijven staan en stond onbewegelijk als een grenspaal aan den zoom van een weg.

Met toornige, bestraffende stem sprak hij:

„De oneindigheid is in ons als luchtspiegeling; maar zij bestaat elders als werkelijkheid.

Onze verbeelding wordt gesteund door het eeuwige buiten ons. Deze groote, huiveringwekkende hypothese is vol van goddelijke waarheid."

„Neen", sprak Maximilien. „Niets spreekt het uit, niets toont het aan, niets bewijst het, niets... En bijgevolg, wordt het door heel de waarheid ontkend. De waarheid begint met zich in ons te plaatsen, alleen in ons en nergens anders; de beëiming van onszelf is het eenige, dat zeker is. Maar iets buiten ons beëimen, buiten onszelf treden, onze gedachten anders beschouwen dan als gedachten, hoe is dat mogelijk? De gedachte is het spookbeeld van de wereld, zegt u. Neen, de wereld is het spookbeeld van de gedachte!"

Het voorhoofd van Abt Ursleur trok zich samen; grof, woest bijna. Het treurspel der waarheid begon pijnlijker naar voren te dringen in het twistgesprek van die twee wezens, die streden om geluk en zaligheid, en die elkander in het gelaat blikten en in de oogen met de groote oogen van de denkers, oogen, geëeten voor al het andere.

„Alles in ons bewijst integendeel", sprak de priester, „dat wij niet alleen zijn. Wij voelen onweersprekelijk

„...aar in ons de behoefte aan een oneindig-
„Dat is een oneindig verlangen, dat is onszelf.”
„Wij hebben een geloof, waarvan wij ons niet los
kunnen maken; het geloof aan een oorzaak.”
„Dat is een geloof en geen oorzaak. Het is een ge-
loof, het is onszelf.”
De priester zweeg, een oogenblik ontgaan. Wat zijn
tegenstander deed, hem de bewijzen voor het gods-
bestaan ontrukken — o dwaasheid — scheen hem niet
langer zoo dwaas toe.

* * *

Maximilien hernam, onverbiddelijk, besloten om
alles te zeggen:

„Ik zeg, dat u een heiden bent en een afgodendie-
naar, omdat gij van een luchtspiegeling, die in uzelf
wortelt, een werkelijkheid maakt buiten u. U scheidt
de aanschouwing af van den aanschouwer en u zegt:
„het is een ding.”
Met heftig gebaar haalde Ursleur de schouders op;
zijn vuisten balden zich, op zijn gezicht verscheen
een uitdrukking van vijandigheid en wrok.

„O!” sprak hij met doffe stem; „naar welk een on-
wetendheid wordt u gevoerd door uw redeneeringen!”
„Als u het fetichisme verbreekt”, sprak Maximi-
lien, „zult u zeggen tot de arme schepsels, die behoefte
hebben, aan te raken wat zij vereeren en de Zon te
betasten: „Gij moet geen tastbaar ding maken, van
wat enkel afschijnsel is.” Uw boeken leeren aan de
geloovigen, geen materiëel beeld te maken — uit
heid: „Gij zult u geen gesneden beeld maken” — uit
vrees, dat de mensch, die zich klein voelt, in zijn ver-
blindheid en zijn hang naar réalisme tenslotte het
beeld voor de godheid zal houden.
Maar de mensch vervalt altijd tot die tastbare ver-
werkelijking... De ziel ziet in de verte; maar allengs
wordt ons innerlijk geplooid door de vermoeienis van

d
he
gro
de
eeu
ik vo
Ho
mij de
mij te
de tijd
door de
in de ged
de Schoo
was het n

het zien en de handen, die niet zien, verlangen in
van de aarde. Het hartstochtelijke verlangen naar aan-
raking overmeestert de verrukking van het gelooven
evenals vanaf den aanvang der menschelijke eeuwen
de gewoonte, dat ding, de vrijheid overmeestert; en
het woord, dat ding, de gedachte.

En terwijl de tijd voortgaat wordt men als door
een noodlot er toe gedreven, zijn ideeën te incarnee-
ren, te verwerkelijken.

O! terwijl ik opgroeide heb ik de zielen, die ik lief-
had, bloedige tranen zien weenen om een luchtspie-
geling en de luchtspiegeling zien bewonderen en er
smeekbeden naar opzenden en ze aanbidden en er
het niet vleesch was van hun vleesch. Zonderlinge
geestesafdwaling, schrikkelijke en onwezenlijke co-
medie: afgoderij zeg ik u! In den nevel van mijn ver-
leden zal ik altijd weer mijn vader zien, die mij, even-
als u, wees op de enkele sterren van de zichtbare we-
reld en op al de werelden van het onzichtbare, (al die
werelden, die van hem waren) en mij deed neer-
knielen voor die oneindige grootheid, die hij toch
van zijn eigen ziel had ontscheurd. Hij vereerde dat
niet uitgestrekte handen, hij maakte er een god van:
afgoderij! Hij zeide, dat hijzelf niets was en berustte
arin; en ik zag met mijn oogen, hoe die berusting
niet bijbleef als grootheid, en hoe zijn eenzaamheid
niet was en hoe zijn hoofd omgeven was door
oneindige en
eenzelooze horizon — de horizon, oneindige en
geestige stralenkrans om de hoofden die denken! En
had ik mijn denken vrij te maken! Men wierp
afbeeldige scheppingen tegen, geschapen om
te verweldigen; de ruimte was iets dat bestond;
was een bestaand ding: die materie, die toch
gedachte gekend wordt, de materie, die bestaat
niet, was een ding. Het Goede was een ding; de
oneindigheid en de Rechtvaardigheid evenzeer. Dit
was der redeneeringen en de regels der

daar, onaantastbaar. Dat alles werd op
als wapens om mij gevangen te nemen
ken. Waarom is mijn eenvoud niet ge-
enigd door al die afgoden en die scher-
lsbeelden?

in mij een woord hoorde trillen en
ij zult u geen beelden maken!" O zoo-
den loop van mijn alledaagsche be-
er ik als een duister iets zat in een
k en mijn oogen op een of ander ven-
in mij het besef opgestaan, dat ik
der oneindigheid, waarvan de ruimte
schijnbeeld bood, dat ik had af te
neb mijzelf er op betrapt, te glimlachen
tranen te schreien! De oneindigheid,
s binnen in mij. Ik voelde haar adem-
nnerde mij, hoe ik vele malen, omdat
ras, de prilste en de blankste dageraad
van somberheid; en hoe ik, wanneer
gelukkig voelde, zooals wij somtijds
e ellendigste en verwerpelijkste herfst-
d zien schitteren van paarlen en aller-
en! Niets was bestand tegen mij. En
f, ondanks alles, ondanks alles, voelde
vond van een dag of van een tijdperk
dervinding, onweerstaanbaar er toe
and te leggen op mijn hart, de vrucht-
er oneindigheid, oneindig ding en ten-
e ding dat bestond!"

et een doffe uitroep van woede hoo-

ons, alles in ons. — Of alles buite
daar, wankelend tusschen de waar-
Zijn gezicht vertrok in een huiver;
schrik, alsof de hemel op zijn hoo-
Hij wilde zichzelf wegjagen van zi-
niet. En hij richtte zich op en schree
„Neen!”

„Ik had gelijk”, sprak Maximilien

En met zachte stem, die ondanks a-
hij er bij:

„Dat was de ware God!” ...

En terwijl hij den man tegenover h-
sprak hij, heftig, als een schimping

„U! u deed hetzelfde wat allen he-
naar mij toe zijn gekomen om mij
naam van den schijn en zijn formu-
zelfde als de valsche predikers. En c-
avond eindelijk toeschreeuwen!

De armoede der menschen vervul-
gelijke verlangens, alle mogelijke hu-
luchtspiegelingen. U heeft behoefte
eindigheid van hulpvaardigheden
U heeft antwoord noodig op alle v-
ademt. U heeft er behoefte aan, dat
in werkelijkheid, zooals wij haar wa-
zinnen en dat het licht licht is. U h-
aan, de verstandelijke en redelijke pri-
houden, die aan elkander geschakel-

aan ni- ...

... en, maar naar het beeld van u
O! Ik begrijp uw beweegredenen wel en als
was, zou ik aan God gelooven!"
En beiden huiverden...

* * *
„Wat is uw God?... Laten wij hem in het gel-
zien.”

„Neen!” sprak de priester opnieuw.
„Geen bewijzen”, ging Maximilien voort. „Geen be-
wijzen, niets... Een ontzettende stilte, de stilte zelve

Hoe vaag en oncompleet is de afgod, hoe spreekt hij
zichzelf tegen; hij kan zich tegenover ons alleen too-
nen in de ongelijkheid van zijn eigen bestaan! De
wereld, die wij zien, kan niet zijn zoals zij schijnt.
Hierin zijn allen het eens... God bedriegt de oogen
van de schepselen. De oneindigheid van tijd en ruim-
te, die de wereld schijnt te bezitten, is de zijne niet.

In waarheid gezegd, dat begrip der oneindigheid,
waarmede gij hem bekleedt, is voor hem niets als het
onbepaalde, het is geen denkbeeld, het is de uitput-
ting van een denkbeeld dat duister is geworden. Dat
gij laat ijlen en liegen. God benevelt het verstand der
schepselen. Het geluk? U kunt in God geen geluk
zien, dat niet hetzelfde is als het niets... Wanneer
u zegt: Ik weet niet, waarin de troost zal bestaan,
voelt u dan niet dat dit is alsof u een leugen erkent?

Er is maar één wijze om gelukkig te zijn, de onze!
En het is onmogelijk, onmogelijk, het geluk, dat
wij verlangen, af te scheiden van het ongeluk, dat wij
zijn. God bedriegt het hart der schepselen.

Uw God, chaos van onmogelijke antwoorden, van
antwoorden, die afgewezen worden, verbannen in de
verte, spoken van antwoorden... En het zijn zelfs
geen antwoorden, het zijn vragen, waarvan men zich
ontdoet en die men leven denkt in te blazen door
een woord, den naam van God! En het is verboden,

hem te doorgronden, u zelf werd bang toen ik zei:
laten wij hem beschouwen. Hij is zoo tegenstrijdig,
zoo absurd, dat men, om in hem te gelooven, zich van
hem moet afwenden. Er bestaat geen dieper bewijs tegen
wij het weten. Er bestaat geen God bestond, zouden
zijn bestaan dan dit. Waarom zou hij zich verbergen?
Waarom zou hij zich loochenen, waardoor hij in waar-
heid de medeplichtige wordt van wie hem te ken-
nen, en waarmee hij den godsdienst van zijn schep-
selen bedriegt? Waarom zou hij aan de bewijzen, die
zoo ongewapend en zoo ontbloot van lastering?"

„Omdat...” begon de priester met ontzette oogen.
Maximilien, als het ware boven hem uitrijzend, legde
hem met een gebaar het zwijgen op, en drong daar-
mede de ingewikkelde, grove, wreede en schandelijke
woorden terug, waarmede men de loochening aan-
duidt van God, schepper en oppermachtige. En hij
sprak:

„Naar welke zijde men zich ook keert, met terzijde-
stelling van de armelijke voorzorgen en de sophis-
men, die elkander wederkeerig opheffen, men ziet aan
den éénen kant: „een groote, ontzaglijke poging om
zich los te maken; aan den andere: stof, botsing en
een afgod, die in puin valt.”

* * *

„Wat blijft over?”

Hij, die God geschapen heeft. Hij, waarvan God het
woord is: de mensch. Wij met onze kreten en het
eeuwige gebaar van onze aanroeping zijn een soort
schaduw en grootheid en levende afglans van een
God, die niet bestaat; er is geen andere God als de
mensch; God, dat is het menschelijke woord; het is
een adjectief.

Het absolute bestaat. Maar zooals de luchtspiege-
ling bestaat, zooals het geluk bestaat, zooals de liefde

bestaat: in ons, als een wijd open levensklop, en niet ergens anders als een ding op zich zelf.

Het absolute bestaat, maar het beeld ervan is niet de wankelende figuur, die de wankelende wetenschap met haar idee van volmaaktheid ervoor heeft bedacht; de onwezenlijke en gevoellooze figuur van een volkomen cirkel. Het beeld ervan is dat soort van driehoek, die een ongelukkige maakt met zichzelf, wanneer hij zijn beide smeekende armen opheft, het gebaar, dat in de teekening zijner lijnen werkelijk heel de eeuwigheid omvat en dat begint in ons innerlijk en dat innerlijk omwoelt.

Theologen hebben getracht, het bestaan van God te bewijzen door te zeggen, dat het bestaan een noodzakelijk deel is der volmaaktheid; God bestaat dus omdat hij volmaakt is. Hetgeen zóó uitgesproken een onwezenlijk sophisme is over een onwezenlijke conceptie, hecht zich vast en wordt levend, wanneer men de vraag in anderen zin stelt en in betrekking tot onszelf, wanneer men haar dompelt in een eenige werkelijkheid: Wij hebben heel de waarheid, dus heel de goddelijkheid."

De priester was zóó verbijsterd door deze nieuwe plaats aan de waarheid toegewezen, dat hij niet wist of hij spreken moest of zwijgen, glimlachen of schreien.

Hij sprak met zeer zachte stem:

„Ik beklaag u! Ik beklaag u!

Ik heb in mijn leven den twijfel overal zien binnensluipen (zelfs in mijzelf, in de meest beslissende oogenblikken van den dienst). Maar nooit heb ik God zoo volkomen hooren loochenen; nooit heb ik de donkere instinkten van ons hart zoo in de hoogte hooren brengen. U zijt werkelijk de engel der duisternis."

„Ik ben geen loochenaar", sprak Maximilien. „Mijn hart is vol van gebeden... ik geloof, dat ons verlangen niet anders kan scheppen als zijn eigen onein-

digheid, maar hoe religieus ben ik en hoezeer is voor mij de waarheid hetzelfde als de aanbidding!"

* * *

Een nachtegaal, die, sedert zij daar stonden, gezongen had in het gebladerte, zweeg plotseling alsof hij luisterde — o wonder. En het zwijgen van dien vogel was even schoon als zijn zang.

Maximilien sprak van nu af niet anders dan met oneindige zachtheid tot den man tegenover hem; terwijl hij zich iets naar hem toeboog, zochten zijn oogen hem vriendelijk in de schaduw.

„Ik voel u meer als mijn broeder dan u mij als de uwe...

Liefdadigheid? neen; eenvoudiger; waarheid." —

En de roerloosheid van den priester, midden op den weg, kreeg nu iets pijnlijks, terwijl hij deze woorden aanhoorde en de woorden, die volgden:

„O! ik smEEK u", ging Maximilien voort en zijn stem was hooger en voller van trilling, „heb er medelijden mee, dat ik niet het genie noch het geduld, noch de bekwaamheid bezit om u aan te toonen, hoe mijn denkbeeld raakt aan alle dingen...

Verwijt mij vooral niet, abnormaal te zijn en ziekelijk. Dat is niet zoo. Mij is nooit iets buitengewoons overkomen en ik heb mij mijn gansche leven beijverd om eenvoudig en zachtzinnig te zijn, en zóó te gelijken op de waarheid, die zachtheid is.

Ik ben in de wereld gekomen met een geest en een hart, zóó geheel ontbloot van al wat gecompliceerd is, dat ik er mij somtijds met een glimlach over verwonder..."

Hartstochtelijk, als aan een vriend, bood hij zijn hart, en heel de wijd open liefkoozing van zijn oprechtheid:

„Beproef, beproef te gelooven..."

„Welk een treurigheid!" stotterde Ursleur, terwijl hij zich afwendde, „welk een misdaad der gedachte!

hoe keert u zich af van elke vreugd!... O! nederige geloovige voor wie God ook de geloovige is!... De asceet, die lijf aan lijf worstelt met de zonde!... De vrome, die voorbijgaat met zijn misboek en zijn goddelijke schat!... De priester, die tot den zondaar kan zeggen: Veel zal u vergeven worden, omdat gij veel hebt gezondigd!..."

En het was alsof in zijn stem de aandoening trilde van een afscheid... Maar, neen, hij schudde zich, richtte zich op, in zijn oogen leefde haat en hij riep uit:

„En de vertroosting, wat maakt u daarvan?"

„De oneindigheid der vertroosting is in onszelf."

* * *

„De oneindigheid der vertroosting is in onszelf, omdat er geen ander geluk bestaat in de wereld dan dat van de waarheid te zien, te kennen en te omhelzen."

„Woorden! Wat is dat gevoel tegenover de werkelijkheid van een echt verdriet? Niets."

Hij sprak:

„Integendeel; het is alles.

Ik heb die zegepraal der vreugde — moeielijke, schrikkelijke en dramatische zegepraal, vreugde vol van wankeling en van zwijmel als alle vreugde — waargenomen op het gelaat van eenvoudige menschen, die juist een groot verlies hadden geleden... En in een nacht, u moet het u herinneren, want u was er bij, op het gelaat van een vervloekte... Ook op het gelaat van mijn vader, die bij zijn sterven atheïst is geworden, zooals anderen Christen worden, heb ik die soort van belooning waargenomen, die heel de waarheid schenkt aan heel de eenzaamheid.

En het is waar, dat ik vanavond eindelijk de zegepraal wegdraag, ik, die mijn hoofd van geen enkel ongeluk heb afgewend, die fijngevoeliger en onbeschermd der dan een ander, verscheurd ben geworden door

alles wat heenging en alles wat los werd gelaten, zelfs door dingen, die anderen niet zien. Toen ik, bijna een kind nog, elk jaar mijn dagelijksche leerboeken sloot, voelde ik iets als leed, omdat ik hun glanslooze taal en de ongevoelige wetenschappelijke figuren er uit moest missen. En ik ben ongelukkig terwille van de kinderen, die kleine dwazen, van de dieren, die arme dwazen; en zelfs terwille der vergetelheid, waarin de pijn van mijn smart sterft, omdat dit de dood beteekent. En ik heb altijd getracht, mijn leed gansch en al te bewaren, onwankelbaar, met al zijn licht en ongerept; ik weet het nu: omdat er in mij meer leven is, meer diepte van waarheid.

Niemand heeft meer verlangen gehad dan ik; niemand heeft meer gevraagd dan ik, en aan niemand is meer geweigerd dan aan mij. Ik heb zooveel, zooveel herinneringen, die samenspannen tegen mij!..." Hij vouwde de handen op zijn borst en voegde er bij met een heftigheid, waarin een snik doorklonk: „En ik heb den dood van mijn vader, de oneindigheid van mijn vader, even hevig als in het eerste oogenblik!

Ik neem dat alles op mij als den last der ellende van het leven, van den straf voor die groote schuldelooze zonde, te leven — een zonde, oneindig grooter en duizelingwekkender dan die u zet aan het begin van uw kerkleer. Gekweld door den tijd en de ruimte, die, in tegenstelling van wat men mij heel mijn leven heeft toegeroepen, mijn eenzaamheid niet opheffen, maar die zijn als de elementen zelf van mijn gedachte en mijn hart; de tijd en de ruimte, die ik in mijzelf draag, die ik onuitroeibaar draag in mijzelf, die in mij tot een kruis worden — een werkelijk, oneindig kruis!

Ik lijd door een wonde, die niet is een wonde in mijn vleesch en niet een wonde in mijn hart, die heel mijn hart is, de wonde, waaruit al mijn bloed wegvloeit.

En uit dit alles staat een soort van lichtstraal op.

bestaat: in ons, als een wijd open levensklop, en niet ergens anders als een ding op zich zelf.

Het absolute bestaat, maar het beeld ervan is niet de wankelende figuur, die de wankele wetenschap met haar idee van volmaaktheid ervoor heeft bedacht; de onwezenlijke en gevoellooze figuur van een volkomen cirkel. Het beeld ervan is dat soort van driehoek, die een ongelukkige maakt met zichzelf, wanneer hij zijn beide smeekende armen opheft, het gebaar, dat in de teekening zijner lijnen werkelijk heel de eeuwigheid omvat en dat begint in ons innerlijk en dat innerlijk omwoelt.

Theologen hebben getracht, het bestaan van God te bewijzen door te zeggen, dat het bestaan een noodzakelijk deel is der volmaaktheid; God bestaat dus omdat hij volmaakt is. Hetgeen zóó uitgesproken een onwezenlijk sophisme is over een onwezenlijke conceptie, hecht zich vast en wordt levend, wanneer men de vraag in anderen zin stelt en in betrekking tot onszelf, wanneer men haar dompelt in een eenige werkelijkheid: Wij hebben heel de waarheid, dus heel de goddelijkheid."

De priester was zóó verbijsterd door deze nieuwe plaats aan de waarheid toegewezen, dat hij niet wist of hij spreken moest of zwijgen, glimlachen of schreien.

Hij sprak met zeer zachte stem:
„Ik beklag u! Ik beklag u!

„Ik heb in mijn leven den twijfel overal zien binnensluipen (zelfs in mijzelf, in de meest beslissende oogenblikken van den dienst). Maar nooit heb ik God zoo volkomen hooren loochenen; nooit heb ik de donkere instinkten van ons hart zoo in de hoogte hooren brengen. U zijt werkelijk de engel der duisternis."

„Ik ben geen loochenaar", sprak Maximilien. „Mijn hart is vol van gebeden... ik geloof, dat ons verlangen niet anders kan scheppen als zijn eigen onein-

maar hoe reus
waarheid hetzelfde als

* * *

nachtegal, die, sedert zij daar stonden, gezon-
ad in het gebladerte, zweeg plotseling alsof hij
erde — o wonder. En het zwijgen van dien vogel
even schoon als zijn zang.

Maximilien sprak van nu af niet anders dan met
eëndige zachtheid tot den man tegenover hem; ter-
wijl hij zich iets naar hem toeboog, zochten zijn
ogen hem vriendelijk in de schaduw.
„Ik voel u meer als mijn broeder dan u mij als de
uwe...

Liefdadigheid? neen; eenvoudiger; waarheid.” —
En de roerloosheid van den priester, midden op
den weg, kreeg nu iets pijnlijks, terwijl hij deze woor-

den aanhoorde en de woorden, die volgden:
„O! ik smeeek u”, ging Maximilien voort en zijn
stem was hooger en voller van trilling, „heb er mede-
lijden mee, dat ik niet het genie noch het geduld,
noch de bekwaamheid bezit om u aan te toonen, hoe
mijn denkbeeld raakt aan alle dingen...

Verwijt mij vooral niet, abnormaal te zijn en zieke-
lijk. Dat is niet zoo. Mij is nooit iets buitengewoons
overkomen en ik heb mij mijn gansche leven bijverd
om eenvoudig en zachtzinnig te zijn, en zóó te ge-
lijken op de waarheid, die zachtheid is.

Ik ben in de wereld gekomen met een geest en een
hart, zóó geheel ontbloot van al wat gecompliceerd is,
dat ik er mij somtijds met een glimlach over ver-
wonder...”

Hartstochtelijk, als aan een vriend, bood hij zijn
hart, en heel de wijd open liefkoozing van zijn
oprechtheid:
„Beproof, beproef te gelooven...”
„Welk een treurigheid!” stotterde Ursleur, terwijl
hij zich afwendde, „welk een misdaad der gedachte

bestaat: in ons, als een wijd open levensklop, en niet ergens anders als een ding op zich zelf.

Het absolute bestaat, maar het beeld ervan is niet de wankele figuur, die de wankele wetenschap met haar idee van volmaaktheid ervoor heeft bedacht; de onwezenlijke en gevoellooze figuur van een volkomen cirkel. Het beeld ervan is dat soort van driehoek, die een ongelukkige maakt met zichzelf, wanneer hij zijn beide smeekende armen opheft, het gebaar, dat in de teekening zijner lijnen werkelijk heel de eeuwigheid omvat en dat begint in ons innerlijk en dat innerlijk omwoelt.

Theologen hebben getracht, het bestaan van God te bewijzen door te zeggen, dat het bestaan een noodzakelijk deel is der volmaaktheid; God bestaat dus omdat hij volmaakt is. Hetgeen zóó uitgesproken een onwezenlijk sophisme is over een onwezenlijke conceptie, hecht zich vast en wordt levend, wanneer men de vraag in anderen zin stelt en in betrekking tot onszelf, wanneer men haar dompelt in een eenige werkelijkheid: Wij hebben heel de waarheid, dus heel de goddelijkheid."

De priester was zóó verbijsterd door deze nieuwe plaats aan de waarheid toegewezen, dat hij niet wist of hij spreken moest of zwijgen, glimlachen of schreien.

Hij sprak met zeer zachte stem:

„Ik beklag u! Ik beklag u!

Ik heb in mijn leven den twijfel overal zien binnensluipen (zelfs in mijzelf, in de meest beslissende oogenblikken van den dienst). Maar nooit heb ik God zoo volkomen hooren loochenen; nooit heb ik de donkere instinkten van ons hart zoo in de hoogte hooren brengen. U zijt werkelijk de engel der duisternis."

„Ik ben geen loochenaar", sprak Maximilien. „Mijn hart is vol van gebeden... ik geloof, dat ons verlangen niet anders kan scheppen als zijn eigen onein-

digheid, maar hoe religieus ben ik en hoezeer is voor mij de waarheid hetzelfde als de aanbidding!"

* * *

Een nachtegaal, die, sedert zij daar stonden, gezongen had in het gebladerte, zweeg plotseling alsof hij luisterde — o wonder. En het zwijgen van dien vogel was even schoon als zijn zang.

Maximilien sprak van nu af niet anders dan met oneindige zachtheid tot den man tegenover hem; terwijl hij zich iets naar hem toeboog, zochten zijn oogen hem vriendelijk in de schaduw.

„Ik voel u meer als mijn broeder dan u mij als de uwe...

Liefdadigheid? neen; eenvoudiger; waarheid." —

En de roerloosheid van den priester, midden op den weg, kreeg nu iets pijnlijks, terwijl hij deze woorden aanhoorde en de woorden, die volgden:

„O! ik smEEK u", ging Maximilien voort en zijn stem was hooger en voller van trilling, „heb er medelijden mee, dat ik niet het genie noch het geduld, noch de bekwaamheid bezit om u aan te toonen, hoe mijn denkbeeld raakt aan alle dingen...

Verwijt mij vooral niet, abnormaal te zijn en ziekelijk. Dat is niet zoo. Mij is nooit iets buitengewoons overkomen en ik heb mij mijn gansche leven beijverd om eenvoudig en zachtzinnig te zijn, en zóó te gelijken op de waarheid, die zachtheid is.

Ik ben in de wereld gekomen met een geest en een hart, zóó geheel ontbloot van al wat gecompliceerd is, dat ik er mij somtijds met een glimlach over verwonder..."

Hartstochtelijk, als aan een vriend, bood hij zijn hart, en heel de wijd open liefkoozing van zijn oprechtheid:

„Beproef, beproef te gelooven..."

„Welk een treurigheid!" stotterde Ursleur, terwijl hij zich afwendde, „welk een misdaad der gedachte!

...ert u zich af van elke vreugd!... O! nederig-
geloovige voor wie God ook de geloovige is!... De
asceet, die lijf aan lijf worstelt met de zonde!... De
vrome, die voorbijgaat met zijn misboek en zijn god-
delijke schat!... De priester, die tot den zondaar kan
zeggen: Veel zal u vergeven worden, omdat gij veel
hebt gezondigd!...”
En het was alsof in zijn stem de aandoening trilde
van een afscheid... Maar, neen, hij schudde zich,
richtte zich op, in zijn oogen leefde haat en hij riep
uit:

„En de vertroosting, wat maakt u daarvan?”
„De oneindigheid der vertroosting is in onszelf.”

* * *

„De oneindigheid der vertroosting is in onszelf,
omdat er geen ander geluk bestaat in de wereld dan
dat van de waarheid te zien, te kennen en te om-
helzen.”

„Woorden! Wat is dat gevoel tegenover de werke-
lijkheid van een echt verdriet? Niets.”

Hij sprak:

„Integendeel; het is alles.

Ik heb die zegepraal der vreugde — moeilijke,
schrikkelijke en dramatische zegepraal, vreugde vol
van wankeling en van zwijmel als alle vreugde —
waargenomen op het gelaat van een eenvoudige men-
schen, die juist een groot verlies hadden geleden...
En in een nacht, u moet het u herinneren, die heel de
er bij, op het gelaat van een vervloekte... Ook op
het gelaat van mijn vader, die bij zijn sterven, heb ik
is geworden, zoals anderen Christen worden, die heel de
die soort van belooning waargenomen, die heel de
waarheid schenkt aan heel de eenzaamheid.

En het is waar, dat ik vanavond eindelijk de zege-
praal wegdraag, ik, die mijn hoofd van geen enkel on-
geluk heb afgewend, die fijngevoeligeren onbeschermd
der dan een ander, verscheurd ben geworden door

v
loc
en
van
te, d
leven
heffen,
gedacht
in mijze
die in mij
eindig kru
Ik lijd d
mijn vleesc
mijn hart is,
vloeit.
En uit dit a

alles wat heenging en alles wat los werd gel
door dingen, die anderen niet zien. Toen ik,
kind nog, elk jaar mijn dagelijksche leerboek
voelde ik iets als leed, omdat ik hun glanslooze
de ongevoelige wetenschappelijke figuren eruit
missen. En ik ben ongelukkig terwille van de
deren, die kleine dwazen, van de dieren, die
dwazen; en zelfs terwille der vergetelheid, wa
de pijn van mijn smart sterft, omdat dit de dood
teekent. En ik heb altijd getracht, mijn leed gans
en al te bewaren, onwandelbaar, met al zijn licht e
ongerept; ik weet het nu: omdat er in mij meer le
ven is, meer diepte van waarheid.

Niemand heeft meer verlangen gehad dan ik; nie
mand heeft meer gevraagd dan ik, en aan niemand is
meer geweigerd dan aan mij. Ik heb zooveel, zooveel
herinneringen, die samenspannen tegen mij!...” Hij
vouwde de handen op zijn borst en voegde er bij met
een heftigheid, waarin een snik doorklonk: „En ik heb
den dood van mijn vader, de oneindigheid van mijn
Ik neem dat alles op mij als den last der ellende
het leven, van den straf voor die groote schulde
de zonde, te leven — een zonde, oneindig grooter
uizelingwekkender dan die u zet aan het begin
w kerkleer. Gekweld door den tijd en de begin
in tegenstelling van wat men mij heel mijn
leeft toegeroepen, mijn eenzaamheid niet op
maar die zijn als de elementen zelf van mijn
en mijn hart; de tijd en de ruimte, die ik
draag, die ik onuitroeibaar draag in mijzelf,
tot een kruis worden — een werkelijk, on
s!

or een wonde, die niet is een wonde in
en niet een wonde in mijn hart, die
de wonde, waaruit al mijn h
eis staat een so

hoe keert u zich af van elke vreugd!... O! nederige geloovige voor wie God ook de geloovige is!... De asceet, die lijf aan lijf worstelt met de zonde!... De vrome, die voorbijgaat met zijn misboek en zijn goddelijke schat!... De priester, die tot den zondaar kan zeggen: Veel zal u vergeven worden, omdat gij veel hebt gezondigd!..."

En het was alsof in zijn stem de aandoening trilde van een afscheid... Maar, neen, hij schudde zich, richtte zich op, in zijn oogen leefde haat en hij riep uit:

„En de vertroosting, wat maakt u daarvan?"

„De oneindigheid der vertroosting is in onszelf."

* * *

„De oneindigheid der vertroosting is in onszelf, omdat er geen ander geluk bestaat in de wereld dan dat van de waarheid te zien, te kennen en te omhelzen."

„Woorden! Wat is dat gevoel tegenover de werkelijkheid van een echt verdriet? Niets."

Hij sprak:

„Integendeel; het is alles.

Ik heb die zegepraal der vreugde — moeielijke, schrikkelijke en dramatische zegepraal, vreugde vol van wankeling en van zwijmel als alle vreugde — waargenomen op het gelaat van eenvoudige mensen, die juist een groot verlies hadden geleden... En in een nacht, u moet het u herinneren, want u was er bij, op het gelaat van een vervloekte... Ook op het gelaat van mijn vader, die bij zijn sterven atheïst is geworden, zooals anderen Christen worden, heb ik die soort van belooning waargenomen, die heel de waarheid schenkt aan heel de eenzaamheid.

En het is waar, dat ik vanavond eindelijk de zegepraal wegdraag, ik, die mijn hoofd van geen enkel ongeluk heb afgewend, die fijngevoeliger en onbeschermd dan een ander, verscheurd ben geworden door

alles wat heenging en alles wat los werd gelaten, zelfs door dingen, die anderen niet zien. Toen ik, bijna een kind nog, elk jaar mijn dagelijksche leerboeken sloot, voelde ik iets als leed, omdat ik hun glanslooze taal en de ongevoelige wetenschappelijke figuren eruit moest missen. En ik ben ongelukkig terwille van de kinderen, die kleine dwazen, van de dieren, die arme dwazen; en zelfs terwille der vergetelheid, waarin de pijn van mijn smart sterft, omdat dit de dood beteekent. En ik heb altijd getracht, mijn leed gansch en al te bewaren, onwankelbaar, met al zijn licht en ongerept; ik weet het nu: omdat er in mij meer leven is, meer diepte van waarheid.

Niemand heeft meer verlangen gehad dan ik; niemand heeft meer gevraagd dan ik, en aan niemand is meer geweigerd dan aan mij. Ik heb zooveel, zooveel herinneringen, die samenspannen tegen mij!..." Hij vouwde de handen op zijn borst en voegde er bij met een heftigheid, waarin een snik doorklonk: „En ik heb den dood van mijn vader, de oneindigheid van mijn vader, even hevig als in het eerste oogenblik!

Ik neem dat alles op mij als den last der ellende van het leven, van den straf voor die groote schuldelooze zonde, te leven — een zonde, oneindig grooter en duizelingwekkender dan die u zet aan het begin van uw kerkleer. Gekweld door den tijd en de ruimte, die, in tegenstelling van wat men mij heel mijn leven heeft toegeroepen, mijn eenzaamheid niet opheffen, maar die zijn als de elementen zelf van mijn gedachte en mijn hart; de tijd en de ruimte, die ik in mijzelf draag, die ik onuitroeibaar draag in mijzelf, die in mij tot een kruis worden — een werkelijk, oneindig kruis!

Ik lijd door een wonde, die niet is een wonde in mijn vleesch en niet een wonde in mijn hart, die heel mijn hart is, de wonde, waaruit al mijn bloed wegvloeit.

En uit dit alles staat een soort van lichtstraal op.

Waarom? ... Ik heb het u zoeven gezegd, opdat u het zoudt begrijpen; ik zeg het u nu, opdat u het zult voelen: heel de waarheid, dat is heel de zegpraal en heel de godheid!"

Hij zweeg. En toen, langzaam als een zegening, met een zachtheid, die geleek op de oneindige zachtheid, sprak hij niet anders dan dit:

„Wanneer er een voorbijganger voorbijging en ons hoorde, zou hij gelukkig zijn om wat ik zeg.”

Van de lippen des priesters vielen wankel woorden, primitief en vol van kinderlijkheid.

„Welk een werk om te weten! ... Hoe kunnen wij weten? Woont het absolute in de oneindigheid, woont het absolute in het individu?

Woont de wereld in ons? Enkelen hebben ja gezegd, anderen neen. Wie zijn, in deze menigte, die de waarheid zoeken en den eenvoud, de overwinnaars, en wie de overwonnenen?”

Opstaande sloeg hij beide handen om zijn voorhoofd; toen hief hij de handen op, bevend:

„O! wie zijn de levenden en wie zijn de dooden?”

Hij liet zijn armen terugvallen, opende de oogen, als om het antwoord te aanschouwen en luisterde als om het te hooren ... Hij beschouwde de wereld, ondanks hemzelve met een soort hoogmoed en een soort souveriniteit ...

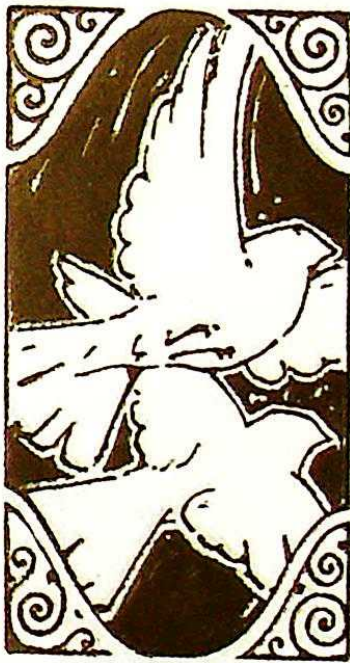
En door hem heen gaf de waarheid zelve antwoord met heel haar zwijgen.

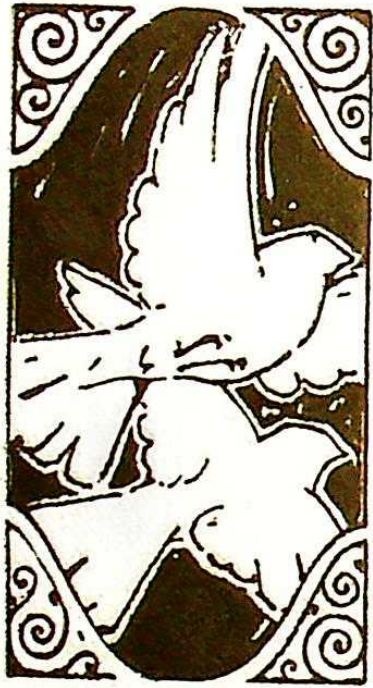
EINDE.

Decorative vertical border on the left side consisting of a repeating scroll pattern.

Decorative vertical border on the right side consisting of a repeating scroll pattern.

P
KR
DE